

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาการนำเสนอข่าวสิ่งแวดล้อมในหนังสือพิมพ์ไทย : กรณีศึกษา ข่าวเขื่อนปากมูล นั้น ได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีด้านสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง และด้านการสื่อสารมวลชน ประกอบกันดังต่อไปนี้

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ
- 2.2 แนวคิดเรื่องเขื่อน
- 2.3 บทบาทของการรายงานข่าวด้านสิ่งแวดล้อม
- 2.4 แนวคิดด้านสื่อสารมวลชน
- 2.5 การสื่อสารเพื่อการเปลี่ยนแปลง

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

2.1.1 แนวความคิด และหลักการในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

○ นิวัตติ เรืองพานิช (2537) กล่าวถึงทรัพยากรธรรมชาติว่ามีความสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของมวลมนุษยชาติ และประเทศชาติ จะเห็นได้ว่าประเทศใดที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ และประชาชนรู้จักหลักวิธีการอนุรักษ์ หรือใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นๆ อย่างชาญฉลาดในเชิงของการอนุรักษ์แล้ว ประเทศนั้นๆ มักประกอบไปด้วยประชาชนที่มั่งคั่งสมบูรณ์ มีความเป็นอยู่สุขสบาย ตรงกันข้ามกับประเทศที่ขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติ หรือประชาชนไม่รู้จักวิธีการอนุรักษ์ ปลปล่อยให้ทรัพยากรธรรมชาติต้องสูญเสียไปโดยเปล่าประโยชน์ ในไม่ช้าประชาชนของประเทศนั้นก็จะพบตัวเองต้องเผชิญกับความตกต่ำทางเศรษฐกิจ มาตรฐานการครองชีพจะถูกกระทบกระเทือน ความวุ่นวายต่างๆ ก็จะมาตาม ประเทศไทยได้ชื่อว่าเป็นประเทศผู้ข่าวผู้นำ แต่ถ้าประชาชนยังใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่ประหยัดและขาดหลักการอนุรักษ์แล้วอนาคตของประเทศก็จะตกอยู่ในฐานะที่น่าเป็นห่วงอย่างยิ่ง

ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น มีแนวความคิดและกระแสหลักอยู่พอสรุปได้ ดังนี้

1) การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด ยาวนานที่สุด และโดยทั่วถึงกัน ทั้งนี้ไม่ได้หมายถึงห้ามใช้หรือเก็บรักษาทรัพยากรไว้เฉยๆ แต่จะต้องนำมาใช้ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ

2) ทรัพยากรธรรมชาติจำแนกอย่างกว้างๆ ออกเป็นทรัพยากรที่เกิดขึ้นใหม่ได้เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ สัตว์ป่า พืชหญ้า และกำลังงานมนุษย์ กับทรัพยากรที่ไม่สามารถเกิดขึ้นใหม่ได้ เช่น น้ำมัน และแร่ต่างๆ เป็นต้น

3) ปัญหาสำคัญที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ การอนุรักษ์ทรัพยากรดินที่ยังอุดมสมบูรณ์อยู่ให้คงคุณสมบัติที่ดีตลอดไป ในขณะที่เดียวกันจะเป็นผลดีต่อทรัพยากรอื่นๆ เช่น น้ำ ป่าไม้ และสัตว์ป่าด้วย

4) การอนุรักษ์หรือการจัดการทรัพยากรธรรมชาติต้องคำนึงถึงทรัพยากรอย่างอื่นในเวลาเดียวกันด้วย ไม่ควรแยกพิจารณาเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เพราะทรัพยากรทุกอย่างมีส่วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด

5) ในการวางแผนการจัดการทรัพยากรอย่างชาญฉลาดนั้น จะต้องไม่แยกมนุษย์ออกจากสภาพแวดล้อมทางสังคมหรือวัฒนธรรม หรือสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ เพราะว่าวัฒนธรรมและสังคมของมนุษย์ได้พัฒนาตัวเองมาพร้อมกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของสังคมนั้นๆ กล่าวโดยทั่วๆ ไปการอนุรักษ์ถือได้ว่าเป็นทางแห่งการดำเนินชีวิต เพราะมีส่วนเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งมีบทบาทต่อชีวิตมนุษย์เป็นอันมาก

6) ไม่มีโครงการอนุรักษ์ใดที่จะประสบความสำเร็จได้ นอกเสียจากผู้ที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติจะได้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรนั้นๆ และใช้อย่างชาญฉลาดให้เกิดผลดีในทุกๆ ด้านต่อสังคมมนุษย์ และควรใช้ทรัพยากรให้อำนวยประโยชน์หลายๆ ด้านในเวลาเดียวกันด้วย

7) อัตราการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในปัจจุบัน จะเป็นที่ใดก็ตาม ยังไม่อยู่ในระดับที่จะพียงซึ่งฐานะความอยู่ดีกินดีโดยทั่วถึงได้ เนื่องจากการกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรยังเป็นไปโดยไม่ทั่วถึง

8) การอนุรักษ์เกี่ยวข้องกับมนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในเมืองหรือชนบท ความมั่งคั่งสุขสมบูรณ์ของประเทศขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และขึ้นอยู่กับทรัพยากรมนุษย์ซึ่งเป็นผู้ใช้ทรัพยากรอื่นๆ ของประเทศนั้นๆ

9) การทำลายทรัพยากรธรรมชาติใดๆ ด้วยเหตุใดก็ตาม เท่ากับเป็นการทำลายความ ศิวีไลต์ของมนุษย์ อย่างไรก็ตาม มนุษย์จะต้องยอมรับว่า การทำลายทรัพยากรธรรมชาติได้เกิดขึ้นอยู่ ทุกหนแห่งที่มีการใช้ทรัพยากรนั้นๆ อย่างหลีกเลี่ยงได้ยาก

10) การดำรงชีวิตของมนุษย์ขึ้นอยู่กับสิ่งมีชีวิตไม่ว่าจะเป็นพืชหรือสัตว์ซึ่งต่างก็เกิดมาจาก ทรัพยากรอื่นๆ เช่น ดิน น้ำ อีกทอดหนึ่ง กำลังงานของมนุษย์ ตลอดจนการอยู่ดีกินดีทั้งทางร่าง กาย และจิตใจขึ้นอยู่กับคุณค่าของอาหารที่เราบริโภค นอกจากปลา และอาหารทะเลอื่นๆ แล้ว อาหารทุกอย่างจะเป็นผักผลไม้ ถั่ว งา ข้าว หรือในรูปของนม เนื้อสัตว์อันเป็นผลผลิตจากพืชที่สัตว์ บริโภคเข้าไปล้วนเกิดขึ้นมาจากดินทั้งสิ้น

11) มนุษย์จำเป็นต้องมีความรู้ความเข้าใจในธรรมชาติและเชื่อในความ เป็นไปตามธรรม ชาติ มนุษย์สามารถนำเอาวิทยาการต่างๆ มาช่วยหรือบรรเทาผลกระทบต่างๆ ที่เกิดขึ้นตาม ธรรมชาติได้ แต่มนุษย์ไม่สามารถจะนำสิ่งใดมาทดแทนธรรมชาติได้ทั้งหมดที่เดียวอย่างแน่นอน

12) การอนุรักษ์นอกจากจะเพื่อการอยู่ดีกินดีของมวลมนุษย์แล้ว ยังจำเป็นต้องอนุรักษ์ ธรรมชาติเพื่อความสมบูรณ์ และเป็นผลดีทางจิตใจด้วย เช่น การอนุรักษ์สภาพธรรมชาติ การ อนุรักษ์สัตว์ป่า เพื่อความสวยงาม และสำหรับการพักผ่อนหย่อนใจ หรือเป็นเกมกีฬา เป็นต้น

13) เป็นความจริงที่ว่าประชากรของโลกเพิ่มมากขึ้นทุกวัน แต่ทรัพยากรธรรมชาติกลับลด น้อยถอยลงทุกที ไม่มีใครทราบได้ว่าการใช้ทรัพยากรในบ้านปลายนั้นจะเป็นอย่างไร อนาคตจึงเป็น สิ่งที่มีเดมน ถ้าหากทุกคนไม่เริ่มต้นอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติตั้งแต่บัดนี้

ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม ประชาชนร้อยละ 60 มีอาชีพในทางการเกษตร มี รายได้จากผลิตผลทางการเกษตรปีหนึ่งๆ เป็นเงินหลายหมื่นล้านบาท การเกษตรของประเทศไทย ดำรงอยู่ได้ด้วยการอาศัยดิน และน้ำเป็นปัจจัยสำคัญ เนื้อที่สำหรับใช้ในการเพาะปลูก 130 ล้าน ไร่ มีเพียง 25 ล้านไร่เท่านั้น ที่ได้รับน้ำจากการชลประทาน ส่วนใหญ่ยังคงอาศัยน้ำฝนอยู่ การ เพาะปลูกของชาวไร่ชาวนาสวนใหญ่ยังคงใช้วิธีที่ไม่ทันสมัย การใช้ปุ๋ย การใช้สารปราบศัตรูพืช แม้ จะใช้กันอย่างกว้างขวางแต่ก็ยังไม่ได้ผลอย่างทั่วถึง สำหรับพื้นที่ที่ลาดชันตามไหล่เขาก็ไม่มีการ เพาะปลูกแบบอนุรักษ์ดิน และน้ำแต่อย่างใด คงปล่อยให้ฝนตกชะล้างเอาหน้าดินพังทลายลงไป ทับถมห้วยธารตลอดจนอ่างเก็บน้ำตอนล่าง และแทนที่น้ำจะมีโอกาสไหลซึมลงดินก็กลับกลายเป็น น้ำหลากไหลป่าท่วมทำลายชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนอยู่เสมอ และนับวันจะเพิ่มขึ้น จึง เห็นได้ว่า ทรัพยากรดิน น้ำ และป่าไม้ ต่างมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างใกล้ชิด ยากที่จะแยก

ออกจากกันได้ หากป่าไม้ที่ปกคลุมดินถูกทำลายจนเกินขีดจำกัดไปแล้ว ก็จะมีผลกระทบต่อดิน และน้ำอย่างร้ายแรงดังที่เห็นกันอยู่

สำหรับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสานของประเทศไทยได้รับปริมาณฝนเท่าๆ กับภาคอื่น แต่มีผลผลิตทางการเกษตรน้อยกว่า สาเหตุสำคัญ คือ สภาพดิน เป็นดินปนทรายไม่ อุ่มชื้นน้ำ เป็นผลให้ระดับน้ำค่อนข้างต่ำ ทำให้ขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง และในระยะฝนทิ้งช่วงปีใด ก็เกิดภาวะฝนแห้งแล้ง ราษฎรก็เดือดร้อนมากขึ้นจึงได้มีการพัฒนาแหล่งน้ำด้วยการสร้างเขื่อน กักเก็บน้ำอยู่หลายแห่งด้วยกัน ในการได้มาซึ่งทรัพยากรแหล่งน้ำแม้ว่าจะมีประโยชน์ในด้านหนึ่ง แต่อีกด้านหนึ่งก็ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรอื่นๆ เช่น ทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรสัตว์น้ำ ชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชน ฯลฯ

2.1.2 แนวทางการแก้ปัญหาขาดแคลนน้ำ

ในการจัดการทรัพยากรน้ำดังกล่าว ยศ สันตสมบัติ (2537) ได้วิพากษ์การจัดการหา น้ำมาตอบสนองความต้องการที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องว่า ทำให้ประเทศต่างๆ ทั่วโลกพยายามค้น หารูปแบบ กลไก และวิธีการต่างๆ เพื่อให้ได้น้ำมาใช้ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างเขื่อนขนาดต่างๆ เพื่อ กักเก็บน้ำ การต่อท่อส่งน้ำจากแดนไกล การสูบน้ำบาดาล การขุดคูคลอง หรือการปรับเปลี่ยนเส้น ทางเดินของน้ำตามธรรมชาติ ประเทศอุตสาหกรรมได้เริ่มทำการวิจัยเพื่อพิจารณาความเป็นไปได้ และสถานะคุ้มทุนของการเปลี่ยนน้ำทะเลเป็นน้ำจืด การขนย้ายน้ำโดยใช้เรือบรรทุกเช่นเดียวกับ น้ำมัน หรือการลากจูงภูเขา น้ำแข็งจากแอนตาร์กติกา เพื่อหลอมละลายทำน้ำประปา

โครงการจัดการน้ำขนาดใหญ่แทบทุกโครงการ ต่างประสบความสำเร็จอย่างงดงามหาก เรามองข้ามผลกระทบในทางสังคมนิเวศ และสาธารณสุข โครงการเหล่านี้ประสบความสำเร็จใน การจัดหา และกักเก็บน้ำ สร้างโรงงานไฟฟ้าพลังน้ำ และในบางประเทศสามารถกระตุ้นการขยาย ตัว และความเจริญเติบโตของธุรกิจอุตสาหกรรม หากเมื่อวันเวลาผ่านไป โครงการขนาดใหญ่ หลายโครงการที่ได้มีการปรับเปลี่ยนระบบนิเวศโดยปราศจากการประเมินผลกระทบ และเตรียม ป้องกันปัญหาอย่างถี่ถ้วนมาก่อนล่วงหน้า ได้เริ่มประสบปัญหามากมาย ในหลายๆ กรณีเราจำ เป็นต้องขอใช้ "คำตอบแทน" มหาศาลเพื่อแลกเปลี่ยนกับความเจริญเติบโต และความทันสมัย

โครงการจัดการแหล่งน้ำขนาดใหญ่มากมายหลายแห่ง บีบบังคับให้เกษตรกรต้องพลัด พรากจากผืนดิน และไร่นาของตน เขื่อนและระบบชลประทานบางแห่ง กลายเป็นตัวแพร่กระจาย โรคระบาดให้แก่ขยายวง และมีความรุนแรงมากขึ้นกว่าเดิม โครงการขนาดใหญ่ยังกลายมาเป็น

สาเหตุของหนี้สินจำนวนมหาศาล ผูกมัด และบีบคั้นให้ประเทศโลกที่สามอยู่ในวัฏจักรของหนี้สิน และการพึ่งพิงภายนอกอย่างไม่รู้จบ สภาวะ "ทะยานขึ้น" ทางเศรษฐกิจ มักลงเอยด้วยการตามหลังประเทศอุตสาหกรรมด้วยความจำยอม บ่อยครั้งที่ประเทศโลกที่สามกลายเป็นกองขยะเพื่อถมทิ้งเทคโนโลยีล้ำสมัย ที่เต็มไปด้วยมลภาวะ และกลายเป็นผู้ล้างผลาญทรัพยากรธรรมชาติอย่างมหาศาล เพื่อผลิตอาหาร และสินค้าส่งออกไปตอบสนองการบริโภคของประเทศอุตสาหกรรม

แม้ว่าโครงการจัดการแหล่งน้ำขนาดใหญ่บางโครงการสามารถสร้างคุณประโยชน์ และบรรลุนิติประสงค์ที่ได้วางเอาไว้ แต่คุณประโยชน์ และผลดีเหล่านั้นมักมีอายุสั้นกว่าที่ได้วางเอาไว้ล่วงหน้า อัตราการเสื่อมของตะกอน และการลดลงของระดับน้ำที่กักเก็บ เป็นสิ่งที่บ่งชี้ให้เห็นถึงรูปแบบของการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน และการลงทุนที่ไม่คุ้มค่า นอกจากนี้ เทคนิควิทยาการของตะวันตกในการจัดการแหล่งน้ำขนาดใหญ่ยังไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิต วิถีคิด ระบบนิเวศ และความหลากหลายทางชีวภาพของประเทศเขตร้อนทางซีกโลกใต้ ประเด็นปัญหาที่เชื่อมโยงกับการจัดการทรัพยากรน้ำของภูมิภาคในเขตร้อน มีเงื่อนไขไปกลับซับซ้อน และแตกต่างไปจากประเด็นปัญหาของเขตอบอุ่นทางซีกโลกเหนืออย่างมีนัยสำคัญ

2.2 แนวคิดเรื่องเขื่อน

2.2.1 อิทธิพลของการสร้างเขื่อน

จากแนวคิดการจัดการทรัพยากรน้ำซึ่งมีผลกระทบต่อมนุษย์ และสิ่งแวดล้อมดังกล่าว ได้มีข้อขัดแย้งทักท้วงการสร้างเขื่อนในประเทศไทยเป็นที่ทราบกันอยู่โดยทั่วไป ในระยะหนึ่งได้มีการกล่าวถึงกันอยู่บ่อยๆ ทั้งในการอภิปราย หนังสือพิมพ์ วิจัย และโทรทัศน์ เหตุผลในการทักท้วงมักจะเป็นเรื่องของการทำลายป่า และสัตว์ป่ารวมทั้งปลา และอันตรายอันอาจเกิดจากแผ่นดินไหว

การสร้างเขื่อนในประเทศไทยในระหว่างปี พ.ศ. 2525-2529 นี้ เป็นไปตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 จุดมุ่งหมายหลักในการสร้างเขื่อน คือ

- 1) เพื่อใช้ทำไฟฟ้าจากพลังน้ำ
- 2) เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการเกษตร และอุตสาหกรรม

อุแก้ว ประกอบไวทยกิจ บีเวอร์ (2543) กล่าวว่า การสร้างเขื่อนเป็นการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติ ซึ่งก็เหมือนกับการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติอื่นๆ ที่ทำให้สภาพนิเวศเปลี่ยนไป ในประเทศไทย มีการสำรวจสภาพนิเวศก่อนทำการสร้างเขื่อน แต่ยังมีได้มีการศึกษาสภาพนิเวศภายหลังการสร้างเขื่อน โดยมีความเห็นว่านักนิเวศวิทยามีหน้าที่ให้ข้อมูลที่เกิดขึ้นในธรรมชาติ หน่วยงานต่างๆ ของรัฐที่เกี่ยวข้องทั้งในแง่ของเศรษฐกิจ และสังคม น่าจะนำข้อมูลจากการศึกษามาประกอบการพิจารณาถึงผลดีผลเสียที่จะเกิดขึ้นต่อประเทศชาติ และประชาชนโดยส่วนรวม ในการตัดสินใจว่าจะสร้างเขื่อน ณ ที่ใดหรือไม่ พร้อมทั้งป้องกันผลเสียที่อาจเกิดขึ้นเมื่อได้สร้างเขื่อนไปแล้ว

ผลของการสร้างเขื่อนที่เห็นได้ชัด และเกิดขึ้นเป็นเบื้องต้น คือ การตัดป่าในพื้นที่นั้นๆ จะมีผลกระทบต่อพืช สัตว์ และประชาชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณนั้น ในบางประเทศนอกจากจะต้องหาหลักแหล่งทำกินแห่งใหม่ให้แก่ราษฎรแล้ว ยังต้องมีการขนย้ายสัตว์จำนวนมากออกจากบริเวณนั้นเพื่อป้องกันมิให้สัตว์ชนิดนั้นๆ สูญพันธุ์ และขนย้ายโบราณวัตถุ หรือเก็บข้อมูลเกี่ยวกับโบราณสถานในบริเวณที่จะก่อสร้างเขื่อน เพื่อเป็นการสงวนประวัติ และความรู้ในเรื่องนั้นๆ

จากผลการศึกษาจากต่างประเทศเท่าที่ได้มีการศึกษารูปได้ว่า การสร้างเขื่อนมีผลกระทบต่างๆ ดังต่อไปนี้

1) ทำให้วัชพืชน้ำรวมทั้งสาหร่ายเจริญแพร่พันธุ์อย่างรวดเร็วจนเป็นปัญหาต่อคุณสมบัติของน้ำ และการตื่นเงินของอ่างเก็บน้ำของเขื่อน มิทเชลล์ (Mitchell, 1974) รายงานว่า เฟอร์นิเจอร์ในทะเลสาบคาริบาของเขื่อนคาริบา ทวีปแอฟริกา ได้ขยายพันธุ์อย่างรวดเร็ว กินเนื้อที่ถึงร้อยละ 25 ของพื้นที่ผิวของทะเลสาบ (1,000 ตารางกิโลเมตร) ภายหลังการสร้างเขื่อนเพียง 4 ปี ทำให้เกิดปัญหาการจราจรทางน้ำ และการประมง อีกประการหนึ่ง วัชพืชน้ำอาจเข้าไปขัดขวางการทำงานของระบบกำเนิดพลังไฟฟ้า ถ้าท่อเทอร์ไบน์จับน้ำอยู่ในระดับเดียวกับการกระจายตัวของวัชพืชและสาหร่าย

สาหร่ายที่เกิดขึ้นมักจะเป็นสาหร่ายสีน้ำเงินแกมเขียว นอกจากนี้ยังมีไดอะตอมหลายชนิด ซึ่งเมื่อมีปริมาณมากจะทำให้ น้ำมีรส และกลิ่นเหม็นคาว ยิ่งกว่านั้นถ้ามีมากเกิดการตายทับถมทำให้น้ำมีกลิ่นเน่าเหม็น และออกซิเจนในน้ำลดลงจนถึงขั้นเป็นอันตรายต่อสัตว์น้ำ การที่มีสาหร่ายหนาแน่นมากสาหร่ายก็จะปล่อยสารพิษมากขึ้นจนอาจถึงทำให้ปลาในอ่างเก็บน้ำตายได้ (Prescott, 1969) คนที่ดื่มน้ำนี้เข้าไปจะมีอาการท้องร่วง

วัชพืชน้ำมีการแพร่ขยายพันธุ์ได้อย่างรวดเร็วเช่นนี้ อาจเป็นเพราะได้สารอาหารจากการแตกหักของหินอ่อนถ้าบริเวณนั้นมีหินอ่อน อีกทั้งอาจจะได้สารอาหารจากของเสียจากครว้เรือ และสารอินทรีย์จากโรงงาน แหล่งเพาะปลูก ฯลฯ

ในการป้องกัน และควบคุมสาหร่ายทำได้หลายวิธี ซึ่งอาจจะทำพร้อมกัน คือ โดยการป้องกันมิให้สารอาหารจากแหล่งอื่นเข้าสู่แม่น้ำ และอ่างเก็บน้ำ เช่น มิให้ท่อระบายน้ำจากแหล่งต่างๆ ในวิสคอนซิน สหรัฐอเมริกา และในขณะเดียวกันก็กำจัด และควบคุมวัชพืชน้ำที่มีอยู่แล้ว ได้แก่ การตัด และขนย้ายวัชพืชน้ำออกจากแหล่งน้ำ แต่วิธีนั้นนอกจากจะสิ้นเปลืองงบประมาณสูงแล้วยังอาจทำให้น้ำเน่า ถ้าเอาวัชพืชน้ำขึ้นจากน้ำไม่หมด อีกวิธีหนึ่งคือ ควบคุมทางชีววิธี เช่น ใช้แมลงควบคุมผักตบชวา ซึ่งยังไม่เห็นผลของการทดลองใช้เพราะต้องการเวลานานในทางพิสูจน์ผล การใช้ปลาไนล์ และพะยูน ฯลฯ ซึ่งเป็นสัตว์กินวัชพืชน้ำอาจจะให้ผลเร็วกว่าพะยูนหากินตามชายฝั่งตื้นๆ และกินอาหารวันละ 90 กิโลกรัม ในระหว่างปี ค.ศ. 1959-1960 ได้มีการทดลองเลี้ยงพะยูนเพื่อให้กำจัดวัชพืชน้ำ ใช้พะยูน 2 ตัว ในลำธารที่กว้าง 7 เมตร ยาว 1,450 เมตร ในยุคนั้นดาพบว่าพะยูนสามารถกำจัดวัชพืชน้ำได้หมดภายใน 17 สัปดาห์ (Allsop, 1960-1961)

2) ทำให้เกิดแหล่งเพาะโรคระบาด เนื่องจากแหล่งน้ำไหลได้กลายเป็นแหล่งน้ำนิ่งที่มีพืชอาหารของหอยน้ำจืดหลายชนิดที่เป็นพาหะของโรคพยาธิ เช่น พยาธิใบไม้ในตับ พยาธิในเลือด ดังที่เกิดขึ้นแล้วกับประชาชนที่อาศัยอยู่ในแถบทะเลสาบคาริบา ทวีปแอฟริกา (Hira, 1969)

นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งเพาะพันธุ์แมลง เช่น ยุง ซึ่งเป็นพาหะของโรคหลายชนิด เช่น มาลาเรีย โรคพยาธิเส้นด้าย โรคจากเชื้อไวรัส โรคเท้าช้าง และริ้น ซึ่งเป็นพาหะของพยาธิที่ทำให้เกิดโรคตาอักเสบ

การระบาดของโรคดังกล่าว ได้แก่ มาลาเรีย พยาธิใบไม้ในตับ พยาธิปอด โรคไข้เลือดออก ได้เกิดขึ้นแล้วในบริเวณเขื่อนศรีนครินทร์ เขื่อนบางลาง เขื่อนเชี่ยวหลาน (สยามรัฐรายวัน 28 สิงหาคม พ.ศ. 2525)

3) ผลกระทบต่อการประมง เมื่อสร้างเขื่อนกั้นทางน้ำไหลก็จะพลอยทำให้ปลาไม่อาจเคลื่อนย้ายระหว่างสองข้างของเขื่อนได้ ดังเช่นที่เกิดขึ้นกับปลาแซลมอน (Clay, 1961) การสร้างเขื่อนในปัจจุบันมักจะสร้างให้มีเส้นทางผ่านของปลาที่เรียกว่า บันไดปลา และเครื่องชี้ทางบันไดปลา ซึ่งทำได้หลายวิธี วิธีหนึ่งคือ ทำเป็นแอ่งน้ำที่มีระดับลดหลั่นกันคล้ายบันไดจากระดับท้องน้ำใต้เขื่อนขึ้นไปถึงระดับน้ำเหนือเขื่อน ทำให้ปลามีแอ่งพักเมื่อกระโจนขึ้นจากระดับต่ำจนขึ้นไปถึงเหนือเขื่อนได้ และสร้างให้มีฝายน้ำล้นเพื่อเกิดคลื่นช่วยนำทางให้ปลาไปสู่อันไดปลาได้

เนื่องจากเชื่อมกันเส้นทางเดินของปลาดังกล่าว ย่อมมีผลกระทบต่อชนิด และจำนวนของ ปลาบริเวณสองข้างของเขื่อน ซึ่งจะมีผลต่อปริมาณปลาที่จับได้ อีกประการหนึ่ง การปล่อยน้ำ จากเขื่อนจะทำให้อัตราการไหลของน้ำผิดไปจากธรรมชาติ ย่อมมีผลกระทบต่อแหล่งเพาะพันธุ์ ของสัตว์น้ำที่อยู่ใต้เขื่อนซึ่งจะมีผลกระทบต่อผลผลิตของปลาได้

4) ผลกระทบของปริมาณไนโตรเจนในน้ำ ปัญหาหนึ่งที่เกิดขึ้นคือ เมื่อน้ำไหลผ่านไปตาม ทางน้ำล้น โมเลกุลของน้ำจำนวนมากมีโอกาสสัมผัสกับไนโตรเจนในอากาศซึ่งละลายอยู่ต่ำกว่า ไนโตรเจนในเส้นเลือดจะดันออกสู่ภายนอกทำให้เกิดฟองอากาศขึ้น มีภาวะคล้ายกับที่เกิดขึ้นกับ นักประดาน้ำที่ขึ้นสู่อากาศเร็วเกินไป ซึ่งทำให้ถึงตายได้ พบว่าปลาแซลมอนตายเพราะสาเหตุนี้ถึง 30 เปอร์เซ็นต์ (Beiningen Ebel, 1970)

5) การเก็บกักน้ำเหนือเขื่อนทำให้เกิดแผ่นดินไหว สืบเนื่องจากเหตุผลการคัดค้านการ สร้างเขื่อนน้ำโจน จังหวัดกาญจนบุรี ข้อหนึ่งที่ว่าน้ำหนักของน้ำที่กักเก็บไว้จะเป็นแรงกดทับ มหาศาลต่อเปลือกโลกบริเวณนั้น ซึ่งจะกระตุ้นให้เกิดแผ่นดินไหว แล้วจะทำให้เขื่อนพัง บริเวณ ที่อยู่ใต้เขื่อนจะต้องถูกน้ำท่วม เป็นอันตรายต่อชีวิต และทรัพย์สิน

แผ่นดินไหวเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกิดขึ้นบนเปลือกโลกในบริเวณที่เปลือกโลกมีการเคลื่อนไหวอยู่เสมอ ซึ่งได้แก่ บริเวณรอบๆ มหาสมุทรแปซิฟิก บริเวณเทือกเขาแอลป์ หิมาลัย และบริเวณสันเขาใต้น้ำกลางมหาสมุทรแอตแลนติก ส่วนบริเวณที่อยู่ห่างออกไปโดยปกติแล้ว เกิดแผ่นดินไหวขึ้นน้อยมาก แต่สันนิษฐานกันว่ากิจกรรมบางอย่างของมนุษย์อาจกระตุ้นให้เกิด แผ่นดินไหวในบริเวณนั้นๆ ได้ เช่นแผ่นดินไหวที่เกิดขึ้นในบริเวณแหล่งกักเก็บน้ำที่เรียกว่า ทะเลสาบมีด ในรัฐโคโลราโด สหรัฐอเมริกา ทะเลสาบแห่งนี้เกิดจากการสร้างเขื่อนฮูเวอร์ปิดกั้นแม่น้ำ โคโลราโด เป็นทะเลสาบที่มีความจุ 50,000 ลูกบาศก์เมตร นั่นคือ ถ้ามีน้ำเต็มทะเลสาบจะมีแรง กดทับบริเวณนั้น 35,000 ล้านตัน ไม่เคยมีรายงานแผ่นดินไหวในบริเวณนี้มาก่อน เริ่มกักเก็บน้ำใน ปี พ.ศ. 2478 และเริ่มปรากฏมีการสั่นสะเทือนของแผ่นดินครั้งแรกในปี พ.ศ. 2479 เมื่อระดับน้ำสูง 100 เมตร ในช่วงปี พ.ศ. 2480 พบว่าเกิดแผ่นดินไหวที่มากกว่า 100 ครั้ง ได้มีการให้ข้อสรุป เกี่ยวกับแผ่นดินไหวที่นี้ไว้ว่า อัตราการเกิดของแผ่นดินไหวขึ้นอยู่กับระดับน้ำในอ่าง และศูนย์กลาง ของแผ่นดินไหว และขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะทางธรณีวิทยา คือ แรงกดทับบนเปลือกโลกที่อาจมี รอยเลื่อนอยู่ อย่างไรก็ตาม คำอธิบายนี้ยังมีข้อโต้แย้ง และยังไม่มียุทธศาสตร์ยืนยันคำอธิบายต่างๆ เลย ด้วยเหตุนี้จึงเชื่อกันว่า แผ่นดินไหวจะถูกกระตุ้นให้เกิดขึ้นได้จำเป็นต้องมีสภาพธรณีวิทยา และอุทกวิทยาที่เอื้ออำนวยเท่านั้น (สัมพันธ์ สิงหราชวราพันธ์, 2528)

2.2.2 การศึกษาเรื่องเขื่อนในสังคมไทย

งานของอุ่แก้วเป็นแนวคิดเรื่องเขื่อนที่อยู่ในมิติทางระบบนิเวศในบทบาทของนักวิทยาศาสตร์ ซึ่งยังขาดการมองเชิงโครงสร้างทางสังคมที่ซับซ้อน ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ(2543) การศึกษาเรื่องเขื่อนที่ปรากฏในสังคมไทย แบ่งเป็นประเด็นได้ดังนี้

ก. ประเด็นที่มุ่งชี้ให้เห็นผลกระทบของเขื่อนในมิติสิ่งแวดล้อม

การศึกษาของประเด็นนี้จะใช้แนวการศึกษาแบบวิทยาศาสตร์ที่เกิดขึ้นตามกระแสสังคมไทยที่เริ่มรับเอาแนวคิดสิ่งแวดล้อมนิยม ดังเช่น การศึกษาด้านป่าไม้ของ วิชัย ปัญจมานนท์ (2521) ที่ได้ศึกษาผลกระทบที่ต่อเนื่องจากการสร้างเขื่อนต่อพื้นที่ป่านอกเหนือจากที่ถูกทำลายจากอ่างเก็บน้ำ การศึกษานี้ชี้ว่า ภายหลังจากการสร้างเขื่อนจุฬาภรณ์ และเขื่อนเขาแหลมพบว่า ป่าที่ถูกทำลายต่อเนื่องจากการสร้างเขื่อนมีพื้นที่มากกว่าที่ถูกทำลายจากอ่างเก็บน้ำมาก

ประเด็นนี้เกิดขึ้นจากผลพวงของการปฏิบัติการเพื่อแก้ไขผลกระทบจากเขื่อน ซึ่งชี้ให้เห็นว่า แม้ว่าการสร้างเขื่อนจะมีมาตรการในการลดผลกระทบ แต่มาตรการนั้นก็ล้มเหลว ดังการศึกษาของ สืบ นาคะเสถียร และคณะ (2530) ที่ทำการประเมินผลการช่วยเหลือสัตว์ป่าตกค้างในพื้นที่อ่างเก็บน้ำของเขื่อนเขียวหวาน (เขื่อนรัชชประภา) โดยประเมินจากการปฏิบัติการช่วยเหลือสัตว์ป่าระหว่างการกักเก็บน้ำของเขื่อนดังกล่าว พบว่า การสร้างเขื่อนทำให้เกิดผลกระทบต่อสัตว์ป่ามากกว่าที่มีการประเมินไว้ในรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม และการแก้ปัญหาโดยการอพยพสัตว์ป่าที่ตกค้างนั้นก็ล้มเหลว

กล่าวได้ว่า การศึกษาในประเด็นนี้ได้ทำให้เห็นภาพของผลกระทบของเขื่อนที่แต่เดิมรัฐไม่ให้ความสำคัญ อีกทั้งชี้ให้เห็นความบกพร่องของการจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบ รวมทั้งชี้ว่ามาตรการลดผลกระทบที่กำหนดไว้นั้นล้มเหลว แต่การศึกษานี้เน้นไปที่การแสดงให้เห็นข้อมูลผลกระทบต่อทรัพยากร และสภาพแวดล้อมเพียงอย่างเดียว ขาดการเชื่อมโยงให้เห็นผลเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศที่มีผลต่อผู้คนที่เคยพึ่งพา หรืออีกนัยหนึ่ง การขาดการเชื่อมโยงกับมิติทางสังคม

ข. ประเด็นที่เน้นผลกระทบทางสังคม และวิถีชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบ

การศึกษาประเด็นนี้เน้นไปที่การแสดงให้เห็นผลกระทบของการสร้างเขื่อนที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านที่ต้องอพยพ ซึ่งมีกฤตยะเลยจากรัฐ การศึกษาในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ชี้ให้เห็นว่า ผลกระทบทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนนั้น มิได้มีเพียงชาวบ้านที่ถูกอพยพจากอ่างเก็บน้ำตามที่ระบุไว้ในรายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม ดังเช่น ศาสตราจารย์มันัส สุวรรณ (2524) ซึ่งศึกษาการอพยพย้ายถิ่นของประชากรในกรณีเขื่อนศรีนครินทร์ ผลการศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่า ผลกระทบจากการสร้างเขื่อน ไม่ได้มีเพียงชาวบ้านในบริเวณอ่างเก็บน้ำที่ถูกอพยพจากการที่บ้านเรือนและที่ทำกินถูกน้ำท่วมโดยตรงเท่านั้น แต่ยังมีผลกระทบกับชาวบ้านกลุ่มอื่นอีก 3 กลุ่มด้วยกัน คือ กลุ่มชาวบ้านที่อพยพจากบริเวณน้ำท่วมที่เข้าไปอาศัยอยู่ด้วยกัน กลุ่มชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตก่อสร้างเขื่อนที่ไม่ได้ถูกน้ำท่วม และไม่ต้องอพยพ และกลุ่มชาวบ้านที่อพยพจากที่อื่นๆ เข้ามาอยู่บริเวณอ่างเก็บน้ำของเขื่อน

ประเด็นนี้ได้พิจารณาปัญหาอื่นที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่ชลประทาน หรือพื้นที่รับประโยชน์ และการศึกษาได้ชี้ว่า การสร้างเขื่อนที่ทำให้ชาวบ้านมีน้ำมากขึ้นจนสามารถสร้างรายได้ให้ประชาชนในเขตชลประทานสูงนั้น จะต้องพิจารณาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านด้วย ดังเช่น งานศึกษาของคณะเวชศาสตร์เขตร้อน มหาวิทยาลัยมหิดล (2525, อ้างใน สมพงษ์ ธงไชย, 2526) ที่ศึกษาการระบาดของโรคที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชลประทานของเขื่อนที่بنทอน ชีวิตของประชาชนที่มีรายได้ โดยเฉพาะโรคในเขตร้อน เช่น พยาธิใบไม้ในตับ มาลาเรีย ไข้เลือดออก พยาธิใบไม้ในลำไส้ โรคเท้าช้าง และโรคพยาธิใบไม้ในเลือด รวมทั้งภาวะเด็กขาดอาหารที่ถูกปล่อยปละละเลยมากขึ้น

นอกจากนั้นผลกระทบทางสังคมจากการสร้างเขื่อน ยังจะต้องพิจารณาผลกระทบของการกักเก็บน้ำของเขื่อนต่อชาวบ้านที่อยู่ทางตอนล่างของเขื่อนที่จะเกิดการขาดแคลนน้ำซึ่งทำให้เกิดผลกระทบต่อการผลิต และนำไปสู่การเกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านได้ ในบางกรณียังจะต้องพิจารณาไปถึงพื้นที่บริเวณปากแม่น้ำที่เกิดปัญหาน้ำทะเลรุกล้ำเข้าไปในพื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งส่งผลกระทบต่อการผลิตทางการเกษตร การย้ายถิ่นฐาน และการที่ชาวบ้านต้องเปลี่ยนอาชีพ

ในปัจจุบัน การศึกษานี้มุ่งไปที่การศึกษาการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชน เพื่อเปรียบเทียบระหว่างก่อนการสร้างเขื่อนกับหลังการสร้างเขื่อน ดังเช่น การศึกษาของ สดใส สร้างไศรภ (2541) ที่ศึกษากรณีโครงการไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล พบว่า การสร้างเขื่อนปากมูลทำให้

ความหลากหลายในการประกอบอาชีพลดลง ทำให้เกิดความอึดอัดขัดสน ต้องพึ่งพาดลาด และร้านค้า และเกิดความขัดแย้งในชุมชนขึ้น การเปลี่ยนแปลงนี้ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน ซึ่งเป็นฐานการผลิตจากการทำเพื่อเลี้ยงชีพเป็นการผลิตจากการทำเพื่อเลี้ยงชีพเป็นการผลิตเพื่อแสวงหาเงินตรา แหล่งทำมาหากินในชุมชนลดลง และเสื่อมโทรมลง ผู้คนในชุมชนต่างอยู่แบบไม่พึ่งพา และเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

การศึกษาดังกล่าวจำกัดอยู่แค่ผู้ที่อยู่ในบริเวณโครงการเท่านั้น ดังเช่น การศึกษาของ สดใส สว่างโครก ที่เน้นไปที่ชาวบ้านในชุมชนแถบปากมูลที่มองระบบเศรษฐกิจของชาวบ้านว่าเป็นการผลิตแบบเลี้ยงชีพ ในขณะที่ความจริงแล้วชาวบ้านมีระบบเศรษฐกิจแบบการประมง มีการหาปลาขาย มีรายได้จนสามารถสร้างหมู่บ้านขึ้นมา หรือส่งลูกหลานเรียน อีกทั้งยังนำปลาไปแลกข้าวสาร กับชุมชนชาวนาที่ห่างไกลออกไป การสร้างเงื่อนไขจึงกระทบต่อสังคมท้องถิ่นในวงกว้างมิใช่แค่บริเวณเขื่อน

ค. ประเด็นที่ศึกษาเขื่อนโดยใช้แนวการวิเคราะห์นโยบายสาธารณะ

การศึกษาประเด็นนี้มองเขื่อนในฐานะที่เป็น "นโยบายสาธารณะ" และมักมุ่งไปที่การให้ความสำคัญกับกลุ่มต่างๆ ที่เข้ามามีบทบาทในการตัดสินใจของรัฐ

งานศึกษาในกลุ่มนี้ได้แก่ ฤดีมาส ปางพุดมพิงศ์ (2534) ที่ศึกษาบทบาทของหนังสือพิมพ์ในการประสานประโยชน์ระหว่างการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยศึกษากรณีการสร้างเขื่อนของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย การศึกษาได้เห็นได้ชัดว่าผู้ศึกษามองบทบาทของสื่อมวลชนโดยคาดหวังว่า สื่อจะทำหน้าที่ในการประสานประโยชน์ระหว่างการสร้างเขื่อนที่เป็นนโยบายสาธารณะที่จะนำความอยู่ดีกินดีมาสู่คนส่วนใหญ่ ควบคู่กันไปกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่ง ไชยณรงค์ เห็นว่า ฤดีมาส ได้รับเอาแนวคิดนี้มาจากรัฐที่กำลังสร้างความชอบธรรมให้กับเขื่อน โดยอ้างว่า สามารถสร้างเขื่อนควบคู่ไปกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้ภายใต้สถานการณ์ที่มีการขงชิงการใช้คำว่า "การพัฒนาที่ยั่งยืน" งานศึกษาของ ฤดีมาส จึงเป็นงานที่มีทัศนะที่สนับสนุนให้มีการสร้างเขื่อนต่อไป

ง. ประเด็นที่ศึกษาเชื่อมโยงโดยใช้แนวการวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์

การศึกษาประเด็นนี้เป็นการใช้แนวคิดวิเคราะห์ผลได้-ผลเสีย ซึ่งเป็นแนวการวิเคราะห์ที่ใช้ความรู้เศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่แต่เดิมรัฐใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบายความจำเป็นของการสร้างเขื่อน เช่น การศึกษาของ ชโลทร กันสันติมงคล (2537) ที่ทำการวิเคราะห์ประเมินกำไร-ต้นทุนกรณีเขื่อนปากมูล

การศึกษานี้แสดงให้เห็นถึง การศึกษาความเหมาะสมทางเศรษฐศาสตร์ของหน่วยงานสร้างเขื่อนมีการวิเคราะห์ผลได้-ผลเสียทางเศรษฐศาสตร์ที่ผิดพลาด โดยการประเมินผลได้สูงเกินความจริง และชี้ให้เห็นว่า การวิเคราะห์ผลได้-ผลเสียที่ออกมาให้เขื่อนนั้นล้วนแต่แสดงให้เห็นว่ากรณีเขื่อนที่ศึกษานั้นไม่คุ้มต่อการลงทุน

อย่างไรก็ตาม (Hirsch, 2530) กลับเสนอมุมมองต่อวิธีการวิเคราะห์ผลได้-ผลเสียที่สลับซับซ้อนนี้ว่า ถึงอย่างไรก็ไม่อาจครอบคลุมหลักเกณฑ์เรื่องความเป็นธรรมของการสร้างเขื่อนได้ทั้งหมด จะทำได้ก็แต่เพียงชี้ให้เห็นฐานะที่ผิดพลาดของเขื่อนที่มีอยู่ และเห็นถึงลักษณะที่ไม่คุ้มค่าทางเศรษฐศาสตร์ของโครงการเขื่อนที่กำลังเสนอใหม่หากนำเอาปัจจัยทั้งหมดมาประกอบเข้าด้วยกัน

จ. ประเด็นที่ใช้แนวการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์เชิงนิเวศ

แนวคิดนี้เป็นแนวคิดใหม่ที่ถูกพัฒนามาใช้ในการศึกษาเรื่องเขื่อนในสังคมไทย ผู้บุกเบิกการพัฒนาแนวคิดนี้มาใช้ก็คือ คุณหญิงสุธาวลัย เติญไทย และกลุ่มนักวิชาการศูนย์เศรษฐศาสตร์นิเวศ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย งานศึกษาแรกๆ ก็คือ งานศึกษาเพื่อประเมินค่าทางเศรษฐศาสตร์ของป่าอุทยานแห่งชาติแม่ยมที่กำลังมีปัญหาคารสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น โดยคณะผู้ศึกษาทำการประเมิน 4 ประเด็นด้วยกัน คือ 1) ประเมินค่าการเก็บของป่าโดยชุมชนซึ่งเป็นการใช้โดยตรง 2) ประเมินค่าความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งในแง่คุณค่าที่มีการใช้และไม่มีการใช้ 3) คุณค่าของป่าไม้ในการดูดซับคาร์บอนซึ่งเป็นคุณค่าที่ใช้โดยอ้อม และ 4) คุณค่าป่าไม้ในเชิงการเป็นแหล่งท่องเที่ยวในเชิงอนุรักษ์ซึ่งเป็นคุณค่าการใช้ที่ไม่ใช่การบริโภค

ฉ. ประเด็นที่ศึกษาเงื่อนไขในมิติของความขัดแย้ง

ประเด็นนี้เน้นไปที่การศึกษาความขัดแย้งเรื่องเงื่อนไขโดยมุ่งไปที่การวิเคราะห์ความแตกต่างในเรื่องของทัศนคติและบทบาทการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้น

งานศึกษานี้ เกิดขึ้นในสถานการณ์ความขัดแย้งเรื่องเงื่อนไขในสังคมไทยที่เริ่มมีกลุ่มคนเข้ามาเกี่ยวข้องหลากหลาย โดยเฉพาะตั้งแต่กรณีเขื่อนน้ำโจนต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน งานศึกษาในกลุ่มนี้จะให้ความสำคัญกับกลุ่มคนที่แตกต่างกันตามแต่ละช่วงสถานการณ์ กล่าวคือ ในยุคของความขัดแย้งเรื่องเขื่อนน้ำโจนที่มีบทบาทของสื่อมวลชน นักศึกษา และชนชั้นกลาง การศึกษาก็จะเน้นไปที่กลุ่มนี้ เช่น งานศึกษาของ โอบเดียน คชรินทร์ (2530) ที่ศึกษาบทบาทของหนังสือพิมพ์ เดอะเนชั่น กรณีเขื่อนน้ำโจน ซึ่งถือว่าเป็นงานศึกษาที่บุกเบิกการศึกษารูปแบบของสื่อมวลชนในกรณีเขื่อนที่กำลังมีความขัดแย้งมากขึ้น

หลังจากกรณีเขื่อนน้ำโจน ก็เกิดความขัดแย้งเรื่องเขื่อนปากมูลขึ้น และในช่วงนี้บทบาทของของชาวบ้านในการคัดค้านเขื่อนเด่นชัดมากกว่าบทบาทของนักศึกษา และชนชั้นกลาง การศึกษาความขัดแย้งจึงมุ่งไปที่ชาวบ้านและรัฐ ดังเช่น งานศึกษาของ Hubbel (1992) ที่เข้าไปทำการวิเคราะห์ให้เห็นทัศนคติที่ต่างกันระหว่างรัฐกับชาวบ้านโดยเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของชาวบ้านที่มองปัญหาปากท้อง และสภาพแวดล้อมว่าเป็นเรื่องเดียว Hubbel ยังให้ความสำคัญกับการศึกษาผลกระทบการเคลื่อนไหวของทั้ง 2 ฝ่าย

อย่างไรก็ตามการศึกษาดังกล่าวมักเน้นไปที่การมองความขัดแย้งเรื่องเงื่อนไขเป็นความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านเป็นหลัก ซึ่งไม่ได้มีการพิจารณาความขัดแย้งในมิติของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง หรืออีกนัยหนึ่งคือ ขาดมิติทางการเมืองที่อยู่เบื้องหลังความขัดแย้ง

ช. ประเด็นที่ศึกษาเงื่อนไขโดยใช้แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง

ประเด็นนี้เป็นงานศึกษาที่ปรากฏล่าสุด แต่มีน้อยมาก มีงานศึกษาชุมชนที่ถูกอพยพกรณีเขื่อนแม่กวงของ ธารา บัวคำศรี (2539) ซึ่งเน้นให้เห็นผลกระทบของเขื่อนต่อผู้อพยพ กล่าวคือ การชี้ให้เห็นว่า ผลกระทบทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านและการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ของหมู่บ้านในแปลงอพยพ โดยศึกษาการเปลี่ยนไปของระบบเครือญาติ และ

สภาพของการพึ่งพากันในสังคม ข้อจำกัดและศักยภาพของแหล่งน้ำ และดินในพื้นที่จัดสรร การเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดิน การเปลี่ยนแปลงอาชีพ รวมไปถึงการอพยพออกจากพื้นที่จัดสรร และสภาพของการอาศัยในแปลงอพยพ ซึ่งคล้ายคลึงกับการศึกษาของกลุ่มที่เน้นผลกระทบทางสังคม แต่ที่น่าสนใจก็คือ ธาราได้ชี้ให้เห็นว่า ปัญหาสิทธิในที่ดินที่รัฐจัดสรรให้ผู้อพยพมักเป็นชนวนที่ทำให้เกิดการเรียกร้องของชาวบ้านที่ถูกอพยพ การศึกษานี้มุ่งไปที่การชี้ให้เห็นผลกระทบจากการสนับสนุนการพัฒนาของประเทศญี่ปุ่น ยิ่งเท่ากับเป็นการเชื่อมโยงระหว่างผลกระทบที่เกิดขึ้นกับบทบาทของนานาชาติในการสร้างเขื่อนในประเทศไทย

การศึกษาเขื่อนในกลุ่มนี้มีลักษณะร่วมที่เน้นไปที่การวิเคราะห์เบื้องหลังที่มาของเขื่อน โดยให้ความสำคัญกับบทบาทของธุรกิจอุตสาหกรรมเขื่อน การเคลื่อนไหวในวงการไฟฟ้าพลังน้ำที่ต้องการให้มีเขื่อนขนาดใหญ่ บทบาทขององค์กรระหว่างประเทศ และรัฐบาลในประเทศ อุตสาหกรรมที่เข้าช่วยเหลือเป็นที่ปรึกษา และสนับสนุนทางการเงินให้เกิดการสร้างเขื่อนในประเทศกำลังพัฒนา นอกจากนี้ ยังเน้นไปที่การแสดงให้เห็นว่าการสร้างเขื่อนได้ก่อให้เกิดผลกระทบมหาศาลต่อเศรษฐกิจ สังคม และการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ โดยที่ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบมักจะถูกบีบบังคับให้อพยพ และต้องแบกภาระผลกระทบที่เกิดขึ้น รวมไปถึงปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชน และปัญหาทางด้านความไม่ปลอดภัยของเขื่อน

2.2.3 การก่อสร้างเขื่อนปากมูล

จากแนวคิดเรื่องเขื่อนข้างต้นได้กล่าวไว้ว่าเขื่อนเป็นสิ่งก่อสร้างที่นำมาซึ่งปัญหาทั้งกับประชาชนในพื้นที่ และสิ่งแวดล้อมในระบบนิเวศ แต่ทำไมประเทศไทยจึงมีการสร้างเขื่อนเพื่อกักเก็บน้ำ จากวารสารเผยแพร่ "ความเป็นจริงที่เขื่อนปากมูล" ของ ฝ่ายประชาสัมพันธ์ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (2543) ได้รายงานถึงความจำเป็นในการสร้างเขื่อนปากมูลว่า เนื่องจากแม่น้ำมูลเป็นแม่น้ำสายสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีแม่น้ำหลายสายไหลมาบรรจบ 21 พื้นที่รับน้ำถึง 117,000 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 23 ของพื้นที่ประเทศไทย มีปริมาณน้ำไหลเฉลี่ยปีละ 24,000 ล้านลูกบาศก์เมตร หรือเท่ากับ 740 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที ปริมาณน้ำดังกล่าวไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี โดยไม่ได้นำมาใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่า

สำนักงานพลังงานแห่งชาติ ปัจจุบัน คือ กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน (พพ.) มีดำริที่จะพัฒนาแหล่งน้ำนี้ โดยได้รับความร่วมมือจากรัฐบาลฝรั่งเศส ทำการศึกษา และสำรวจโครงการ

พัฒนาลุ่มน้ำมูลตอนล่าง ตั้งแต่ปี 2510 กำหนดที่ตั้งตัวเขื่อนบริเวณแก่งตะนะ ห่างจากปากแม่น้ำมูลขึ้นมา 4 กิโลเมตร

กฟผ.ได้รับโอนโครงการมาดำเนินงานต่อเมื่อปี 2522 และได้ทำการศึกษาเพิ่มเติมอีก พบว่าประโยชน์ที่จะได้นั้นคุ้มค่า แต่ผลกระทบที่สำคัญคือ ต้องโยกย้ายที่อยู่ราษฎรถึง 4,000 หลังคาเรือน จึงชะลอโครงการไว้ก่อน

ในปี 2528 กฟผ.ได้ทบทวนโครงการอีกครั้งหนึ่ง โดยย้ายที่ตั้งตัวเขื่อนมาทางเหนือน้ำประมาณ 1.5 กิโลเมตร และลดระดับเก็บกักน้ำลง เพื่อให้เกิดผลกระทบจากโครงการที่มีต่อราษฎรให้น้อยที่สุด โดยในที่สุด เมื่อปี 2532 สรุปได้ว่ามีราษฎรได้รับผลกระทบ รวม 903 ราย เป็นผลกระทบต่ออาคารบ้านเรือนรวม 248 หลังคาเรือน ผลกระทบต่อที่ทำกินอย่างเดียว 655 ราย ซึ่งลดลงจากครั้งที่สำรวจเมื่อปี 2522 เป็นอย่างมาก

ปัจจุบันการใช้ไฟฟ้าในภาคอีสานสูงกว่ากำลังการผลิตที่มีอยู่จริงในภาคนี้มากกว่า 2 เท่า ทั้งยังมีความต้องการใช้ไฟฟ้าเพิ่มขึ้นทุกปี เนื่องจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจ

ในเวลานี้ภาคอีสานต้องรับไฟฟ้าที่ส่งมาจากภาคกลาง ภาคเหนือ และซื้อจากการไฟฟ้าลาวเข้ามาใช้ด้วย ทำให้ระบบไฟฟ้าของภาคอีสานขาดความมั่นคง และไม่ประหยัด เช่นหากเกิดขัดข้องในระบบสายส่งไฟฟ้าก็อาจจะดับอยู่เป็นเวลานาน เนื่องจากสายส่งที่ต้องทอดยาวมาจากภาคอื่นๆ นับร้อยๆ กิโลเมตร

ด้วยเหตุนี้จึงมีความจำเป็นต้องเร่งสร้างแหล่งผลิตไฟฟ้าในภาคอีสานขึ้นเองเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับระบบไฟฟ้าของภาค

โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูลถูกจัดอยู่ในแผนพัฒนาไฟฟ้าของ กฟผ.ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (2530-2534) คณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติให้ กฟผ.ดำเนินการก่อสร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2533

ในการก่อสร้างเขื่อนปากมูลดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อราษฎรในพื้นที่ด้านที่อยู่อาศัย ที่ทำกิน ซึ่ง กฟผ.ได้เข้าไปทำความเข้าใจ และให้การช่วยเหลือกับราษฎรที่ได้รับผลกระทบโดยตรงมาโดยตลอด ซึ่งราษฎรส่วนหนึ่งพอใจ และยินยอม แต่ยังมีราษฎรส่วนหนึ่งยังคงคัดค้านอยู่ โดยได้รับการสนับสนุนจากอดีตนักศึกษา และนักศึกษาปัจจุบัน และในที่สุดกลุ่มสมาชิกคนจนได้เข้าไปเป็นแกนนำของผู้คัดค้านต่อต้านเขื่อนปากมูลมาเกือบ 10 ปี

จนกระทั่งในที่สุดกลุ่มผู้คัดค้าน โดยมี นางสาวนิตา ตันติวิทยาพิทักษ์ และแกนนำชาวบ้าน เช่น นายทองเจริญ สีหาธรรม นางสมปอง เวียงจันทร์ ได้เข้าไปยึดพื้นที่ที่จะสร้างสวนเฉลิม

พระเกียรติฯ จัดตั้งเป็นหมู่บ้านแม่มนมั่นยืนขึ้น เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2542 โดยลำดับเหตุการณ์ การชุมนุมได้ดังนี้

23 มีนาคม 2542 – กลุ่มสมัชชาคนจนนำโดย นางสาววนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ ยึดพื้นที่ บริเวณที่ทำการก่อสร้างสวนเฉลิมพระเกียรติฯ เชื้อนปากมูล และจัดตั้งหมู่บ้าน “แม่มนมั่นยืน”

28 กันยายน 2542 – กลุ่มผู้ชุมนุมได้เข้าทำลายทุ่งปอองกันสวะที่ตั้งอยู่บริเวณหน้าเขื่อน

27 พฤศจิกายน – 12 ธันวาคม 2542 – กลุ่มสมัชชาคนจนจัดสัมมนา 2 ครั้ง ได้แก่ที่ จ. นครราชสีมา ในหัวข้อ “แอ่งอารยธรรมลุ่มน้ำมูล” และที่ จ.อุบลราชธานี ในหัวข้อ “วิถีชาวประมง แห่งลุ่มน้ำมูล

1 ตุลาคม 2542 – กฟผ.แจ้งความดำเนินคดีกับแกนนำที่ สภ.อ.โขงเจียม

20 มกราคม 2543 – คณะรัฐมนตรีได้อนุมัติให้ กฟผ.จ่ายเงินช่วยเหลือราษฎรที่ทำอาชีพ ประมงเป็นกรณีพิเศษเพิ่มอีก 2,210 ราย เป็นเงิน 132.6 ล้านบาท

14 กุมภาพันธ์ 2543 – คณะกรรมการพัฒนาศักยภาพชีวิต และชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนล่าง (คพช.) จัดเสวนาเรื่อง “10 เดือนการชุมนุมที่เขื่อนปากมูล ผลกระทบด้านท่องเที่ยว เศรษฐกิจ และ สังคม” ณ โรงแรมลายทอง จ.อุบลราชธานี

20 เมษายน 2543 – กลุ่มสมัชชาคนจนจัดเสวนาเรื่อง “คนจนกับทางออกของสังคมไทย” ณ หมู่บ้านแม่มนมั่นยืน ซึ่งออกรายการ “ขอคิดด้วยคน” ซึ่งผู้ชุมนุมประมาณ 500 คน เข้ายึดพื้นที่ บริเวณสันเขื่อนปากมูล

15 พฤษภาคม 2543 – น.ส.วนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ แกนนำผู้ชุมนุมยื่นข้อเรียกร้องให้ กฟผ.เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลทั้ง 8 บาน เพื่อให้ปลาสามารถขึ้นมาวางไข่ได้

27 พฤษภาคม 2543 – กลุ่มผู้ชุมนุมของลุ่มน้ำคนจน จำนวน 200 คน ได้เดินทางแบบ เงียบๆ มาจากเขื่อนปากมูล แล้วจู่โจมใช้บันไดไม้ไผ่วางพาดที่ประตูหน้าทำเนียบรัฐบาลด้านถนน พิษณุโลก บุกเข้าไปในทำเนียบรัฐบาล จนกระทั่งต่อมา นายบัญญัติ บรรทัดฐาน รองนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องได้ร่วมกันเจรจากับ ตัวแทนผู้ชุมนุม ผลการเจรจาจะมีการตั้งคณะกรรมการที่เป็นกลาง เพื่อแก้ไขปัญหาเขื่อนปาก มูลต่อไป ผู้ชุมนุมจึงได้ย้ายออกจากทำเนียบรัฐบาลไปปักหลักชุมนุมอยู่ด้านนอกบริเวณข้าง สำนักงาน ก.พ.

ดังนั้นในฐานะสื่อมวลชน จึงเข้ามามีบทบาทในการเผยแพร่ข่าวสารกรณีความขัดแย้ง ระหว่างแนวคิด และการกระทำของทั้งสองฝ่ายนี้ โดยต้องพิจารณาแง่มุมของเรื่องที่แตกต่างกัน นำมานำเสนอด้วยกระบวนการที่ตั้งอยู่บนความเป็นกลาง จรรยาบรรณ และจริยธรรม และใน

ฐานะที่ไม่ใช่ผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อม จึงเป็นเรื่องจำเป็นที่สื่อมวลชนต้องใช้ความพยายามที่จะรู้ในเรื่องทั้งหมดที่รับผิดชอบ

2.3 บทบาทของการรายงานข่าวด้านสิ่งแวดล้อม (ชมรมสื่อมวลชนด้านสิ่งแวดล้อมแห่งประเทศไทย, 1988)

2.3.1 เสริมสร้างความรู้แก่ตนเอง

บทบาทที่สำคัญของผู้สื่อข่าวสิ่งแวดล้อม คือทำหน้าที่ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจกรณี หรือประเด็นทางสิ่งแวดล้อมในแง่มุมที่ซับซ้อนด้านต่างๆ กัน ซึ่งไม่เฉพาะแต่ทางด้านการเมือง หรือสังคมเท่านั้น บ่อยครั้งที่ประเด็น หรือแง่มุมทางด้านสังคม และการเมืองสามารถดึงดูดความสนใจจากผู้อ่านได้ แต่ไม่ได้หมายความว่า ความสำคัญทางด้านเทคนิค และวิชาการจะถูกมองข้ามไปเสีย ทั้งนี้เพราะในการช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจรายละเอียด และแง่มุมที่ซับซ้อนของเรื่องราวเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ผู้สื่อข่าวจะต้องรู้หัวข้อ และสาระสำคัญเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในด้านต่างๆ นอกเหนือจากข้อเท็จจริงผิวเผินแต่ภายนอกเท่านั้น

งานหลักด้านการค้นคว้าวิจัยของผู้สื่อข่าวสิ่งแวดล้อมในที่นี้คือ การหาข้อมูลภูมิหลังในเรื่องสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย เพื่อที่จะได้นำมาประกอบการเขียนให้ผู้อ่าน และมีสาระประโยชน์ยิ่งขึ้น ยกตัวอย่างเช่น ถ้าต้องการเขียนเกี่ยวกับพื้นที่ หรือย่านใดย่านหนึ่งที่กำลังมีปัญหาขาดต้นไม้ที่เขียวชอุ่ม เนื่องจากปัญหาประชากรเพิ่มมากขึ้นเกินขนาด จำเป็นจะต้องหาข้อมูลภูมิหลังด้านประชากร นโยบายของรัฐบาลเกี่ยวกับเรื่องนี้ ตลอดจนจนสวนประกอบทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับการสูญเสียพื้นที่สีเขียว ตลอดจนสภาพทางชีววิทยา และสภาวะอากาศในบริเวณนั้น การค้นคว้าข้อมูลภูมิหลังที่เกี่ยวข้องจะช่วยให้ผู้สื่อข่าวได้แหล่งข้อมูลเพื่อการสัมภาษณ์เพิ่มเติม ทั้งจากแหล่งข่าวรัฐบาล มหาวิทยาลัย และองค์กรเอกชน เป็นต้น

ถ้าปราศจากข้อมูลภูมิหลัง ตัวอย่างเช่น กรณีที่เกิดขึ้นจนเป็นเรื่องดังทั่วโลก ก็คือ กรณีอุบัติเหตุที่โรงงานไฟฟ้านิวเคลียร์ทรีไมล์ ไอส์แลนด์ ในสหรัฐ การวิจัยทางวารสารศาสตร์ชั้นหนึ่งได้ระบุว่า บรรดานักข่าวสื่อมวลชนไม่ว่าจะเป็นนักหนังสือพิมพ์ วิทยุ และโทรทัศน์ที่ได้ติดตามทำรายงานข่าวเสนอต่อผู้อ่าน ผู้ฟัง และผู้ชมในกรณีอุบัติเหตุนี้ ต่างก็ขาดภูมิหลังเพียงพอในการนำเสนอผลงานของตน เป็นต้นว่า ไม่ทราบที่โรงงานไฟฟ้านิวเคลียร์ทำงานอย่างไร ไม่เข้าใจในศัพท์ด้านกัมมันตภาพรังสี และไม่ทราบว่ามีใครเป็นผู้เชี่ยวชาญซึ่งสามารถให้ความกระจ่างในกรณีดัง

กล่าวได้ นอกจากนี้ บรรดานักข่าวที่ได้รับมอบหมายให้รายงานกรณีอุบัติเหตุดังกล่าวไม่รู้จะถามแหล่งข่าวอย่างไร และไม่ค่อยจะเข้าใจคำอธิบายทางวิชาการจากแหล่งข่าว นักข่าวควรจะได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับโรงงานไฟฟ้านี้อย่างเพียงพอ เป็นต้นว่า รู้ว่ามันทำงานอย่างไร หรือระดับกัมมันตภาพรังสีขนาดไหนที่จะเป็นอันตรายต่อชีวิตประชาชนในกรณีเมืองที่อยู่อาศัยนั้นเกิดอุบัติเหตุขึ้น

การเขียนเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมต้องเรียนรู้ตลอดเวลา บรรดาเจ้าหน้าที่ฝ่ายข้อมูลจากองค์กรรัฐบาล และองค์กรระหว่างประเทศ ตลอดจนกลุ่มทางด้านวิทยาศาสตร์ และสิ่งแวดล้อมล้วนแต่เป็นแหล่งข้อมูลทั้งสิ้น และที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากันก็คือ ตัวสภาพ หรือสิ่งแวดล้อมเองก็เป็นสิ่งที่จะศึกษาได้เมื่อเข้าไปสังเกตการณ์ในพื้นที่อาจจะเป็นสิ่งที่ดีที่สุด ถ้าหากนักข่าวสิ่งแวดล้อมสามารถรู้ และคุ้นเคยเกี่ยวกับชีววิทยาว่าด้วยสิ่งมีชีวิตในน้ำ อุทกวิทยา ชีววิทยาทางทะเล เคมีพลังงานนิวเคลียร์ การแผ่รังสี นิเวศวิทยา ผลกระทบของสารเคมีต่อสุขภาพมนุษย์ เป็นต้น แต่สิ่งเหล่านี้อาจเป็นไปได้ยาก เพราะฉะนั้น จุดมุ่งหมายของนักข่าวก็คือ การได้ข้อมูลภูมิหลังที่เพียงพอเพื่อว่าจะสามารถตามคำถามที่ถูกระเด็น

2.3.2 เป็นผู้ให้ความรู้แก่ผู้อ่าน

นอกเหนือจากการเสริมสร้างความรู้แก่ตนเองแล้ว นักข่าวจำเป็นจะต้องให้ความรู้แก่ผู้อ่านของตนด้วย นักข่าวจำเป็นต้องช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจว่า การกระทำเล็กๆ น้อยๆ อาจจะทำผลกระทบใหญ่โตได้ ตัวอย่างเช่น การที่ผู้อ่านใช้กระป๋องฉีดสเปรย์น้ำหอมในห้อง จะมีผลกระทบต่อชั้นโอโซนในบรรยากาศ แม้ว่าสเปรย์จากกระป๋องที่ผู้อ่านใช้มีส่วนเพียงเล็กน้อยต่อชั้นโอโซน แต่หากมีการฉีดสเปรย์ดังกล่าวนับหมื่นนับแสน และนับล้านกระป๋องรวมกันเข้าก็ย่อมจะเป็นอันตรายต่อผู้อ่าน ลูกหลาน และต่อโลก ผู้อ่านต้องการข้อมูลในเรื่องนี้เพื่อว่าจะได้ป้องกันตนเองได้ถูก ผู้อ่านอาจจะไม่ได้มีส่วนทำอะไรเกี่ยวกับเรื่องนี้ แต่เขาอยากทราบเกี่ยวกับประเด็นสิ่งแวดล้อมต่างๆ และผลกระทบต่อชีวิต และสุขภาพของตน และผู้อื่นเพื่อจะตัดสินใจถูกว่า จะต้องเลือกทำอะไรก่อน

บางคนอาจจะไม่เห็นด้วยกับความคิดที่ว่า การสร้างความสำนึก และความตื่นตัวทางสิ่งแวดล้อมนั้น เป็นบทบาทที่สำคัญของผู้สื่อข่าวสิ่งแวดล้อม บางกลุ่มอาจจะกล่าวว่า “เรื่องนี้เป็นเรื่องของนักบรรณคดีสิ่งแวดล้อม หรือไม่ก็เป็นหน้าที่ของฝ่ายทางการ ผู้สื่อข่าวควรมีหน้าที่รายงานข่าวเท่านั้น ไม่จำเป็นต้องช่วยให้ประชาชนเข้าใจในเรื่องสิ่งแวดล้อม บทบาทของนักข่าวคือ

การแจ้งข้อเท็จจริงโดยไม่จำเป็นต้องให้ความรู้ หรือการศึกษาแก่ผู้อ่าน” ซึ่งความคิดเช่นนี้เท่ากับ ละเลยความรับผิดชอบของนักข่าว นับเป็นความสูญเสียความพยายามสำหรับนักข่าว

ผู้สื่อข่าวสิ่งแวดล้อมสามารถให้ความรู้แก่ผู้อ่านได้ในหลายรูปแบบ และในหลายโอกาส ไม่แต่เพียงในรูปของการรายงานข่าวโดยตรงเท่านั้น แต่อาจเป็นในรูปของสารคดี หรือข้อมูลภูมิหลัง เพื่อประกอบข่าว เช่น ข่าวน้ำท่วม ซึ่งนอกจากเป็นเรื่องราวเหตุการณ์น้ำท่วม คือระดับน้ำ ระยะเวลาที่น้ำท่วม ตลอดจนผลกระทบด้านภูมิศาสตร์ ความเสียหายต่อชีวิต ทรัพย์สิน และ เศรษฐกิจส่วนรวม เป็นต้นแล้ว อาจตามด้วยข้อมูลภูมิหลังด้านสิ่งแวดล้อมอื่น เช่น ปัจจัยที่ก่อให้เกิดน้ำท่วม คือ การตัดไม้ทำลายป่า การเกิดทะเลทราย ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงทางภาวะ อากาศอย่างฉับพลัน โดยบรรยายด้วยว่า มีตัวการอะไร หรือใครทำอะไร ที่ไหน อย่างไร และเมื่อไร ตามแบบฉบับของการรายงานข่าว

นอกจากนี้ นักข่าวสิ่งแวดล้อมยังอาจจะครอบคลุมผลกระทบระยะยาวของภาวะน้ำท่วม เช่น ปัญหาสุขภาพ และอนามัยของผู้คนในบริเวณน้ำท่วม ปริมาณของเชื้อโรค แบคทีเรีย หรือสารเคมีในน้ำประปา หรือน้ำสำหรับอุปโภคบริโภค เป็นต้น

วิธีการอีกวิธีหนึ่ง ที่ผู้สื่อข่าวสิ่งแวดล้อมสามารถให้ความรู้แก่ผู้อ่านได้ก็คือ การช่วยกระตุ้น ให้ผู้อ่านตระหนักในความสำคัญของสิ่งแวดล้อม แม้ว่าเหตุการณ์บางเรื่องอาจจะยังไม่เป็นข่าวใหญ่โต ทั้งนี้ เนื่องจากปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาระยะยาว และไม่สามารถแก้ไขได้ชั่วข้ามคืน ขณะเดียวกัน ประชาชนคนอ่านอาจลืมเลือนได้ง่ายดายถ้าหากไม่มีรายงานข่าวอย่างสม่ำเสมอ ตัวอย่างเช่น สารเคมีที่ละลาย หรือเจือปนในน้ำ ซึ่งมีผลเสียต่อระบบนิเวศวิทยานั้น จะไม่เป็นข่าวในทันทีทันใดเพราะผลเสียนั้นใช้เวลาพอสมควรกว่าที่จะเกิดขึ้น เพราะฉะนั้นผู้อ่านหนังสือพิมพ์จะไม่เห็นความสำคัญในแง่สาระของข่าว แต่ถ้าหากมีการติดตามเขียนข่าวทุกสามเดือน หรือหกเดือนก็จะยังคงก่อให้เกิดความตื่นตัวในหมู่ผู้อ่าน ผู้อ่านอาศัยได้แค่เพียงรายงานของหน่วยงานรัฐบาล องค์การสหประชาชาติ องค์การเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม และที่สำคัญก็คือ ข่าวสารจากนักข่าว หรือนักหนังสือพิมพ์ที่เสาะแสวงหามา เพื่อให้ทราบถึง สภาพของแหล่งทรัพยากรธรรมชาติเช่น ท้องทะเลนั้นเป็นเช่นไร เนื่องจากเหตุการณ์ หรือผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้น และคงอยู่ยาวนาน นักข่าวจึงจำเป็นต้องคอยติดตามอย่างต่อเนื่องทุกๆ 2-3 เดือน ประชาชนคนอ่านควรจะเข้าใจว่า ประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิด ไม่แต่เพียงกับตนเองเท่านั้น หากแต่ยังผูกพันต่อรุ่นต่อๆ ไปอีกด้วย

2.3.3 เป็นผู้เฝ้ามอง และระแวงระวังต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม

การยอมรับบทบาทด้านการให้ความรู้ และการศึกษาแก่ประชาชนในเรื่องสิ่งแวดล้อมนั้น ไม่ได้ละเลยต่อบทบาทอีกบทบาทหนึ่งของสื่อมวลชนนั่นคือ บทบาทในด้านของการเป็น “สุนัขเฝ้ายาม” หรือเป็นผู้ที่คอยตรวจสอบว่ามีประเด็น หรือปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อมนุษย์ และสังคมหรือไม่ ในการมีบทบาทเช่นนี้ นักข่าวจำเป็นจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับสภาพการณ์ด้านสิ่งแวดล้อม หน้าที่ “สุนัขเฝ้ายาม” ของนักข่าวสิ่งแวดล้อมก็คือ การรอบรู้ว่ามีปัญหา หรือประเด็นสิ่งแวดล้อมนั้นใครเป็นผู้ที่เกี่ยวข้อง หน่วยงานของรัฐหน่วยงานใดที่รับผิดชอบในเรื่องนั้นอยู่ มีมาตรการใดที่จะแก้ไขในปัญหานั้นๆ เป็นต้น ตลอดจนเฝ้าตรวจว่า ได้มีการใช้มาตรการ หรือการกระทำใดๆ เพื่อแก้ไขปัญหาเหล่านั้นหรือไม่ หรือถ้าไม่ได้กระทำ เป็นเพราะเหตุใด กล่าวอีกนัยหนึ่งนักข่าวสิ่งแวดล้อมเป็นผู้สืบสวนกรณี หรือประเด็นทางสิ่งแวดล้อม จึงต้องรอบรู้ในรายละเอียดของกรณี หรือประเด็นนั้นๆ อีกทั้งยังต้องมีแหล่งข่าวสารข้อมูลเพื่อประกอบการกระทำตามหน้าที่นี้อีกด้วย

ในฐานะเป็น “สุนัขเฝ้ายาม” ต้องมีความรับผิดชอบในแง่ที่ต้องรายงานข่าวสารให้แก่ประชาชน ถึงแม้ว่าจะประสบปัญหาเกี่ยวกับหน่วยราชการก็ตาม

ดี มอนเต นักข่าว และนักเขียนด้านสิ่งแวดล้อมของอินเดีย ให้ข้อสังเกตว่า ปบ่อยครั้งที่เดียวที่ประชาชนเกิดความเฉลียวใจต่อการพัฒนาใดๆ ก็ตามก็มักเกิดจากการรายงานผ่านสื่อมวลชน ยกตัวอย่างเช่น เมื่อโครงการชลประทานได้ผ่านขั้นตอนสุดท้ายแล้ว วิศวกรจะยึดมั่นต่อรายงานรายละเอียดของโครงการ นอกเสียจากว่า ประชาชนจะได้ตระหนักดีว่า มีพื้นที่ที่ไฮดรอเตอร์ที่จะต้องจมภายใต้ท้องน้ำหลังจากการสร้างเขื่อน ประชาชนไม่มีวันแสดงข้อคิดด้านการสร้างเขื่อนเพื่อพิทักษ์สิทธิประโยชน์ของตน หน้าที่หลักของนักข่าวสิ่งแวดล้อม ก็คือ ดึงเอาข้อมูลออกมาเพื่อนำเสนอต่อสาธารณชน เจื่อนไซ และประเด็นหลัก จำนวนประชากรที่จะต้องอพยพหนีน้ำ เป็นต้น

การกระทำตนเป็น “ผู้ให้การศึกษา” และ “สุนัขเฝ้ายาม” เป็นภาระที่หนักสำหรับนักข่าว แต่ถ้านักข่าวต้องการรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมให้ได้ผลดีนั้น ก็ไม่มีหนทางอื่นใดนอกจากรับเอาภาระไป การรายงานข่าว หรือบทความสามารถส่งอิทธิพลต่อการกระทำใดๆ ของเอกชน นักธุรกิจ และแม้แต่ฝ่ายรัฐบาล ข้อเขียนดังกล่าวจะไปเพิ่มความสำคัญของประเด็นการพัฒนา และปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ยังหาข้อยุติไม่ได้ และนำเอาประเด็นดังกล่าวเสนอให้ประชาชนช่วยแสดงความคิดเห็น เพื่อว่าผู้มีอำนาจหน้าที่ตัดสินใจจะได้ประเมินข้อคิดเห็นจากสาธารณชนเพื่อมาประกอบการ

ตัดสินใจ ซึ่งจะช่วยให้ประชาชนได้เอาใจใส่ฟังเสียงประเด็นไปจนกว่าจะได้มีมาตรการแก้ไขอย่างจริงจัง ดังนั้นบทบาทของนักข่าวสิ่งแวดล้อมเป็นบทบาทที่สำคัญ

2.4 แนวคิดด้านสื่อสารมวลชน

2.4.1 แนวคิด และทฤษฎีวิพากษ์ (กาญจนา แก้วเทพ, 2541)

ในการดำเนินวิชาชีพเป็นนักคิด และนักปฏิบัติการด้านนิเทศศาสตร์นั้น คุณลักษณะประการหนึ่งที่เป็นสิ่งจำเป็นอันจะขาดเสียมิได้คือ การเป็นผู้มี “ความคิดเชิงวิพากษ์” โดยที่ความหมายที่แท้จริงของ “การวิพากษ์” (Critical) นั้นมิได้หมายความว่าความถึงการด่าประณาม หากแต่เป็นกระบวนการนำไปสู่การตั้งคำถามที่ถุกมองข้ามไปเนื่องจากกรอบความคิดที่ถูกตั้งโปรแกรม “ให้ยอมรับกันโดยปริยาย” (Take it for Grated)

ความจำเป็นของการมีความคิดเชิงวิพากษ์นั้น จะยิ่งมีมากขึ้นในอนาคตของสังคมยุคข่าวสาร เนื่องจากปริมาณข่าวสารจะเพิ่มพูนขึ้นอย่างมหาศาล และการแข่งขันกันนำเสนอข่าวสารก็จะมีมากขึ้น ลักษณะการแสวงหาข่าวสารที่เรียกว่า “การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก” (Depth Interview) หรือการรายงานข่าวแบบสืบสวนสอบสวน (Investigative Report) จะกลายเป็นสิ่งจำเป็นมากกว่าการรายงานเหตุการณ์แบบธรรมดา ทักษะการแสวงหา และการนำเสนอแบบดังกล่าวจะเป็นไปไม่ได้เลย หากนักส่งสารขาดวิธีคิดที่จะรู้จักตั้งคำถามใหม่ๆ ที่ก้าวพ้นไปจากการยอมรับโดยปริยาย

หากมุ่งหวังที่จะมีคุณสมบัติแห่งการเป็น “ผู้มีความคิด และมีจิตใจวิพากษ์” ให้เพิ่มมากขึ้นในหมู่คนทำงานด้านการสื่อสารในอนาคต เราก็คงต้องย้อนกลับมาเริ่มต้นดูที่วิธีการติดตั้งโปรแกรมการคิด อันเปรียบเสมือนเบ้าหลอมต่างๆ ของบุคคลากรเหล่านี้

ในแง่มุมของวิชาสังคมศาสตร์ วิธีคิดแบบต่างๆ ของคนเราล้วนเป็นตัวแทนหรือภาพจำลองของทฤษฎีสังคมศาสตร์แบบใดแบบหนึ่งทั้งนั้น จากหลักการนี้หากเราสำรวจดูกลุ่มทฤษฎีด้านสื่อสารมวลชนที่ทำหน้าที่เป็นเบ้าหลอมผู้ที่กำลังอยู่ในสาขาวิชานี้ ก็พบว่า ยังมีลักษณะกระจุกตัวอยู่ภายใต้กลุ่มทฤษฎีกระแสหลัก (Mainstream Theory) ไม่ว่าจะเป็นทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ หรือทฤษฎีแบบจำลองกระบวนการสื่อสาร เป็นต้น ในขั้นต่อมาเมื่อกลุ่มทฤษฎีกระแสหลักเริ่มถูกตรวจสอบขีดความสามารถในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เป็นจริงจึงได้เริ่มมีการนำเสนอกระแสทางเลือกใหม่ๆ เช่น Uses & Gratifications Approach หรือการวิเคราะห์เนื้อหาแบบ Semiology เข้ามาใช้ในด้านสื่อสารมวลชนบ้าง

1) รากฐานของวิธีการแบบสำนักทฤษฎีวิพากษ์

เพื่อให้การมองภาพของแต่ละสำนักทฤษฎีวิพากษ์ได้ชัดเจนขึ้น E.M.Rogers ได้ทำข้อสรุปเปรียบเทียบระหว่างสำนักคิดกระแสหลักของสื่อสารมวลชนที่เรียกว่า "สำนักประจักษ์นิยม" (Empirical School) หรือ P.Lazersfels เรียกว่า "การวิจัยเชิงบริหาร" (Administrative Research) กับ สำนักทฤษฎีวิพากษ์เอาไว้ในแง่มุมต่างๆ ดังนี้

ก. ปรัชญาแบบ Positive VS Negative

วิธีการของทฤษฎีวิพากษ์ก่อตัวมาจากปรัชญาที่เป็นคู่ตรงกันข้ามกับปรัชญาแบบ Positivism ซึ่งถือว่าความเป็นจริง และความรู้เป็นสิ่งที่มียอยู่แล้ว การศึกษา ค้นคว้าก็คือ การพยายามที่จะอธิบายสิ่งที่เป็นอย่างนั้นว่า "อะไรเป็นอะไร" แต่ปรัชญา Negative ของทฤษฎีวิพากษ์ไม่เชื่อว่าความเป็นจริงเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดให้มาแล้ว หากแต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมา ดังนั้นจึงต้องตั้งคำถามกับปรากฏการณ์ทางสังคมว่า "สิ่งที่เป็นอยู่นั้นเป็นมาได้อย่างไร คลี่คลายมาได้อย่างไร ด้วยกลไก และกระบวนการอะไร" กล่าวคือ เป็นการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์รากเหง้าความเป็นมาของปรากฏการณ์ทางสังคม (Social Context of Emergence)

จากปรัชญาเบื้องหลังดังกล่าว เมื่อแปรลงมาสู่ระดับของปัญหาคาริกวิจัยในขณะที่สำนักประจักษ์นิยมมุ่งสนใจที่จะตอบคำถามว่า "อย่างไร" (เช่น จะทำอย่างไรกลยุทธ์การสื่อสารจึงจะมีประสิทธิภาพกว่าที่เป็นอยู่) และ "เท่าไร" (เช่น จำนวนคนที่เปิดรับรายการนี้มีเท่าไร เปิดดูมากน้อยเท่าไร) แต่ทฤษฎีวิพากษ์จะตั้งคำถามว่า "ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น" และ "ทำไมจึงไม่เป็นเช่นนั้น" (เช่น ทำไมรายการปัญหาสุขภาพทางโทรทัศน์จึงไม่สอดคล้องกับโรคที่คนไทยส่วนใหญ่เผชิญอยู่)

ข. แนวทางการวิเคราะห์แบบ Sectarian VS Holistic

การพิจารณาปัญหาต่างๆ ของการสื่อสารของสำนักประจักษ์นิยมไม่ว่าจะเป็นปัญหาเรื่องผลกระทบ ประสิทธิภาพ หรือการทำหน้าที่ของสื่อมวลชนก็ตาม วิธีการเข้าสู่ปัญหา และการวิเคราะห์ข้อมูลนั้นจะยึดวงจำกัดตัวเองอยู่เพียงภายในกระบวนการ หรือระบบของการสื่อสารเท่านั้น โดยจะไม่พิจารณาออกไปถึงบริบททางสังคมที่กระบวนการ หรือระบบการสื่อสารนั้นกำลังเกิดขึ้น เช่น เมื่อพิจารณาปัญหาการเปิดรับสื่อของบุคคลกลุ่มต่างๆ ในสังคมก็จะไม่พิจารณาถึงปัจจัย

ของการเข้าถึงสื่อ (Accessibility) หรือวิถีชีวิตประจำวันของผู้รับสาร การวิเคราะห์จึงมีลักษณะแยกส่วน (Sectarian)

ในลักษณะที่ตรงกันข้ามวิธีการเข้าสู่ปัญหาของทฤษฎีวิพากษ์จะใช้การวิเคราะห์ในลักษณะองค์รวม (Holistic) กล่าวคือ พิจารณาความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างปัจจัยต่างๆ อยู่เสมอ กล่าวเฉพาะในกรณีของกระบวนการหนึ่งของระบบสื่อสาร ทฤษฎีวิพากษ์มีแนวคิดพื้นฐานว่าระบบดังกล่าวไม่เคยเกิดขึ้นอย่างตัดขาดจากบริบททางสังคมเลย ไม่ว่าจะเป็นมิติ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม หรือวัฒนธรรม ดังนั้นการวิเคราะห์การสื่อสารจะเป็นไปไม่ได้เลยหากปราศจากทฤษฎีสังคม และการวิเคราะห์การสื่อสารจะต้อง “กว้างขวาง” กว่าตัวการสื่อสารอยู่เสมอ หรือกล่าวด้วยภาษาของการสื่อสารก็หมายความว่า ในขณะที่ทำการวิเคราะห์ Text นั้นจะต้องให้ความสนใจกับ Context และความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอยู่ตลอดเวลา

ในทางปฏิบัติ แม้ว่าผู้วิจัยจะได้เลือกศึกษาปัญหาการสื่อสารบางปัญหาในระดับ Micro เท่านั้น แต่ก็จำเป็นต้องดูความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นปัญหานั้นกับบริบททางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมของปัญหาการสื่อสารนั้น ทั้งนี้เพราะทฤษฎีวิพากษ์มีความเห็นว่าการละเลยการศึกษาแต่ตัวการสื่อสารอย่างเดียวโดดๆ โดยละเลยบริบททางสังคมของการสื่อสาร เช่น แนวทางของประจักษ์นิยมนั้น ให้ผลเสียทั้งในระดับวิชาการ และระดับปฏิบัติ ในเชิงคุณค่าทางวิชาการ ภาพที่ได้จากการวิเคราะห์แบบแยกส่วนจะเป็นภาพที่บิดเบี่ยงไปจากความเป็นจริง และในระดับการนำไปปฏิบัติ การไม่คำนึงถึงบริบททางสังคมทำให้ผลการวิจัยที่ได้ไม่สามารถให้ข้อเสนอแนะเพื่อการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายได้

2) การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับสังคม

มีความแตกต่างหลักๆ 3 ประการระหว่างสำนักคิดกระแสหลัก เช่น ทฤษฎีวิพากษ์ในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับสังคม คือ

ก. หน้าที่บทบาทของสื่อมวลชนที่มีต่อสังคม เนื่องจากทฤษฎีกระแสหลัก เช่น ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ มีสมมติฐานต่อสังคมว่า สังคมนั้นจะมีเสถียรภาพ (Stability) และความสมดุล (Equilibrium) เป็นหลัก และจะมีบางช่วงขณะเท่านั้นที่อาจจะเกิดความขัดแย้งขึ้นมา แต่ในท้ายที่สุดแล้วก็จะกลับเข้าสู่ภาวะสมดุลเอง เมื่อทัศนะต่อสังคมมีดังนั้น สื่อมวลชนในฐานะ

กลไกตัวหนึ่งของสังคม ก็ย่อมถูกกำหนดหน้าที่ให้ช่วยสร้างสรรค์ และธำรงรักษาเสถียรภาพ และความสมดุลของสังคมให้คงอยู่ต่อไป

สำนักทฤษฎีวิพากษ์มีสมมติฐานที่ตรงกันข้ามกับทฤษฎีกระแสหลักเนื่องจากมองเห็นว่า สังคมนั้นประกอบขึ้นด้วยคนกลุ่มต่างๆ ชนชั้นต่างๆ ที่ล้วนมีความขัดแย้ง (Conflict & Contradiction) เป็นด้านหลัก ดังนั้นคนแต่ละกลุ่มก็จะพยายามใช้กลไกทุกอย่างของสังคม รวมทั้งสื่อมวลชนเพื่อจัดการกับความขัดแย้งดังกล่าวเพื่อให้ผลลัพธ์สุดท้ายออกมาเป็นประโยชน์แก่กลุ่ม หรือชนชั้นของตนให้มากที่สุด

ข. สำหรับทัศนคติที่มีต่อตัวสื่อมวลชน ทฤษฎีกระแสหลัก จะมองเห็นว่าสื่อมวลชนจะมีพลังอำนาจในการทำหน้าที่ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการสอดส่องตรวจตรา การให้การศึกษา การสืบทอดวัฒนธรรม การเป็นค้อน และทั่งตอกสายสัมพันธ์ทางสังคมให้แก่บุคคล กล่าวโดยสรุปก็คือ สื่อมวลชนนั้นมีพลัง และมีอิสรเสรีภาพในการทำงานที่จะกำหนดโฉมหน้า และทิศทางของสังคมอย่างมาก

ในทางตรงกันข้าม ทฤษฎีวิพากษ์กลับมองเห็นว่า ลำพังตัวสื่อมวลชนเองไม่สามารถจะมีอิสรเสรีภาพในการทำงานได้มากมายนัก ทั้งนี้เพราะสื่อต้องทำงานอยู่ภายใต้กรอบ และแรงผลักดันจากกลุ่มพลังต่างๆ ในสังคม ด้วยเหตุนี้แนวคิดเรื่อง พลังอำนาจของสื่อจึงเป็นเพียงภาพลวงตา

ค. ภาพลักษณ์ของสื่อมวลชน สืบเนื่องมาจากแนวคิดในข้อ 2 ทำให้ทฤษฎีกระแสหลักได้สร้างภาพลักษณ์ของสื่อมวลชนขึ้นมาในลักษณะของ "พระเอกขี่ม้าขาว" ที่มาช่วยแก้ไขปัญหาต่างๆ ทางสังคม นับตั้งแต่ปัญหาความล้าสมัยทางการเมือง ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และเรื่อยไปจนถึงปัญหาอาชญากรรม การจลาจล การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และเอกลักษณ์ของชาติ ฯลฯ สื่อมวลชนซึ่งมีภาพเป็นพระเอกจึงมักจะทำหน้าที่ในทางที่ดีเป็นคุณประโยชน์ และสร้างสรรค์เป็นส่วนใหญ่

สำหรับทฤษฎีวิพากษ์ส่วนใหญ่จะพิจารณาฐานะของสื่อมวลชนในแง่กลไกทางสังคมชนิดหนึ่ง และจากบทสรุปของปรมาจารย์ด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง คือ K.Marx ที่กล่าวว่า "ชนชั้นใดมีอำนาจในการครอบครองปัจจัยในการผลิตวัตถุ ก็ย่อมมีอำนาจในการควบคุมปัจจัยในการผลิตความคิดของสังคมไปด้วย" ดังนั้นสื่อมวลชนในฐานะปัจจัยการผลิตความคิดอย่างหนึ่งของสังคม จึงมักจะตกเป็นเครื่องมือให้กลุ่มผู้ปกครอง กลุ่มเจ้าของทุน หรือกลุ่มที่ได้เปรียบมืออภิสิทธิ์ และมีอำนาจในสังคม นำเอาไปใช้จัดการกับคนกลุ่มอื่นๆ มากกว่า ภาพลักษณ์ของสื่อมวลชนจึงมักจะ

ออกมาเป็น “ผู้ช่วยผู้ร้าย” หรือมิฉะนั้น ก็อาจจะกลายเป็น “ผู้ร้าย” ไปเสียเอง อย่างไรก็ตามในชั้นหลังก็มีทฤษฎีวิพากษ์บางกลุ่ม เช่น Critical Cultural Theories ได้แตกแถวออกไปในประเด็นนี้ด้วยการหันกลับมามองสื่อมวลชนด้วยสายตาที่เป็นมิตรมากกว่านักทฤษฎีวิพากษ์รุ่นบรรพบุรุษ

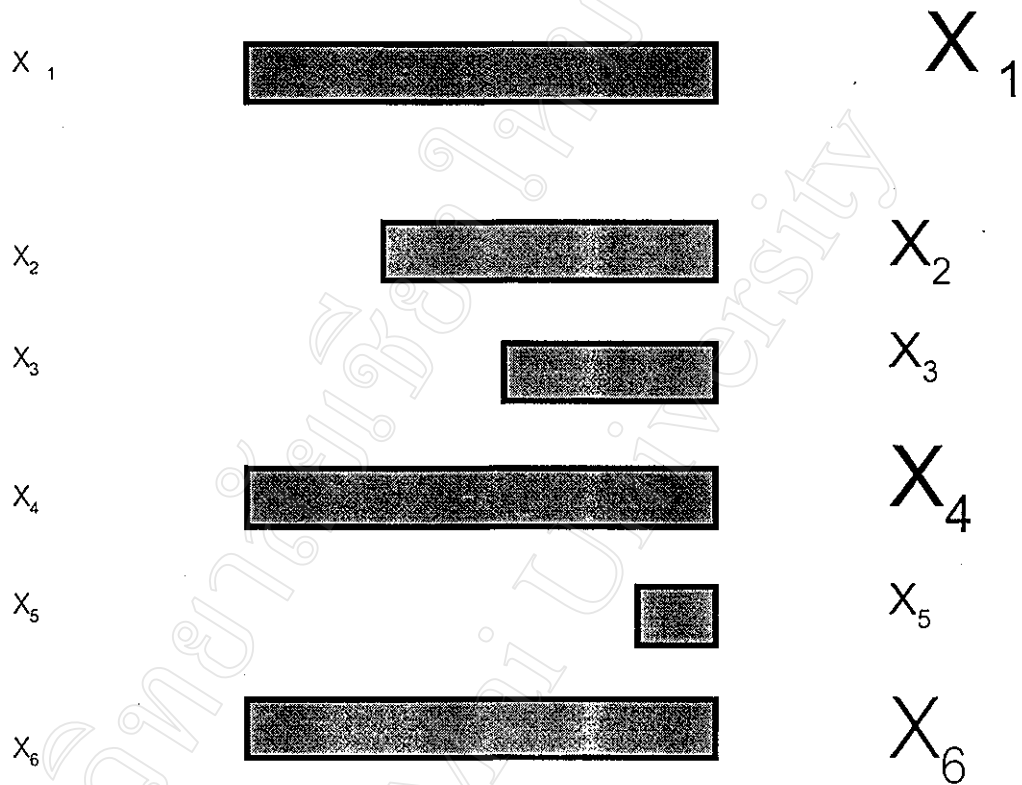
2.4.2 ทฤษฎีการกำหนดวาระสาร (Agenda Setting)

ทฤษฎีนี้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนในการเสนอเรื่องราวต่างๆ แก่ประชาชน โดยสื่อมวลชนมีความสามารถในการเป็นผู้กำหนดประเด็นหรือหัวข้อปัญหาต่างๆ ในสังคม ให้ประชาชนผู้รับสารทั่วไปได้ทราบ และเห็นความสำคัญจากการเสนอหรือไม่เสนอข่าวสารเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ซึ่งมีผลให้สาธารณชนมีความเห็นคล้อยตามว่า เรื่องนี้เป็นหัวข้อหรือประเด็นที่มีความสำคัญหรือไม่มีความสำคัญที่จะนำมาคิดพิจารณา หรืออภิปรายพูดคุยกัน เช่น การที่หนังสือพิมพ์ให้ความสนใจต่อปัญหาของสังคมด้านอาชญากรรม โดยการเน้นเสนอข่าว หรือบทความคิดเป็นในเรื่องนี้เป็นพิเศษ ก็มีผลทำให้ประชาชนทั่วไปในเวลานี้มีความรู้สึกว่ปัญหาของสังคมด้านอาชญากรรมเป็นเรื่องที่สมควรแก่การนำมาคิดพิจารณา หรือสนทนาถกเถียงกัน (พีระ จิระโลภณ , 2529)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าบทบาทของสื่อมวลชนที่มีต่อหน้าที่ในการกำหนดเรื่องพิจารณาจะส่งผลในการช่วยเน้นปัญหาเฉพาะของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมให้เกิดความสำคัญขึ้นในสายตาของสาธารณชน ซึ่งจะนำไปสู่การถกเถียงวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างกว้างขวาง ทั้งจากประชาชนและผู้มีอำนาจหน้าที่มีส่วนเกี่ยวข้องต่อปัญหาที่สื่อมวลชนนำเสนอ อันเป็นหนทางที่จะได้มีการร่วมมือกันเพื่อแก้ไขป้องกันเหตุการณ์นั้นๆ (วิไล ฉัตรกุล ณ อยุธยา, 2534)

สำหรับการศึกษาเกี่ยวกับวาระ จะมุ่งวิเคราะห์หน้าที่ หรือผลของสื่อมวลชนในด้านการเสนอข่าวมากกว่าหน้าที่ในการชักจูง หรือโน้มน้าวใจ ทั้งนี้ การกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างการที่สื่อมวลชนเลือกเน้นประเด็นสำคัญของหัวข้อ (Topic) หรือปัญหา (Issue) ในการรายงานข่าวสารกับการที่ผู้รับสาร หรือมวลชนตระหนักสาระสำคัญของหัวข้อ หรือปัญหานั้นๆ สามารถแสดงโดยแผนภาพของชอร์ (Shaw) และเม็คคอมบ์ (Mccomb) ได้ดังต่อไปนี้ (เดนิส แมคเคเวล และสเวน วินดาทูล, 2528)

ประเด็นปัญหา / ความเอาใจใส่ของสื่อมวลชนที่ต่างกันไป / การรับรู้ของสาธารณชนที่ตามมาต่อ
ประเด็นปัญหาต่างๆ เหล่านี้

แผนภูมิที่ 2.1 แบบจำลองแสดงการจัดวาระโดยสื่อมวลชนของ Mccombs และ Shaw

จากแบบจำลองจะเห็นได้ว่า สื่อมวลชนจะทำหน้าที่เป็นผู้เสนอเรื่องราวเหตุการณ์ในสังคมที่เกิดขึ้นให้ผู้รับได้พิจารณาว่า อะไรเป็นเรื่องที่ควรให้ความสนใจในขณะนั้น

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ต้องตระหนัก และจำเป็นจะต้องพิจารณาควบคู่กับ "การจัดวาระของสื่อมวลชน" ก็คือ ปัจจัยที่เกี่ยวกับตัวผู้รับสาร อันได้แก่ ภูมิหลังของผู้รับสาร ความรู้ และความสนใจต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ปัจจัยที่กล่าวมานี้จะมีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างการเสนอข่าวสารตามประเด็นที่สื่อมวลชนเสนอกับระดับการรับรู้ และความเข้าใจของประชาชนต่อปัญหานั้น

รองศาสตราจารย์ ดร.สุรพงษ์ โสธนะเสถียร (2533) เสนอว่า อิทธิพลของการจัดวางระของสื่อมวลชนขึ้นอยู่กับ

- 1) ความสำคัญของเหตุการณ์ หรือคุณค่าของข่าว (ตัวสาร)
- 2) จำนวนผู้รับสารซึ่งได้ติดตามข่าวสารจากการจัดวางระสาร หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นประสิทธิภาพผลของการจัดวางระสาร
- 3) อายุของข่าวในการจัดวางระสารนับแต่เกิดข่าวนั้น หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นประสิทธิภาพของการจัดวางระสาร

แนวคิดเกี่ยวกับหน้าที่ของสื่อมวลชนในการกำหนดข้อพิจารณาที่ถูกมองจากนักวิชาการในประเทศกำลังพัฒนาว่า หากสื่อมวลชนรู้จักที่จะเลือกเสนอสารสนเทศในประเด็นปัญหาที่สำคัญ และเหมาะสมก็จะมีประโยชน์มากในการพัฒนาประเทศ

2.4.3 อิทธิพลของหนังสือพิมพ์

หนังสือพิมพ์เป็นสื่อมวลชนที่มีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของประชาชนซึ่งเป็นผู้อ่านทั่วไปอยู่มาก สาเหตุที่ทำให้หนังสือพิมพ์มีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของผู้อ่านนั้นมาจากสาเหตุ 2 ประการ คือ

- 1) หน้าที่ของหนังสือพิมพ์
- 2) ลักษณะของหนังสือพิมพ์

เกี่ยวกับหน้าที่ของหนังสือพิมพ์นั้น มีหน้าที่หลัก 4 ประการ คือ ให้ข่าวสาร ให้ข้อเสนอแนะ ให้ความบันเทิง และเป็นสื่อในการโฆษณา ซึ่งจะเห็นได้ว่า บรรดาหน้าที่หลักทั้ง 4 ประการนั้น หน้าที่ในการให้ข่าวสาร และหน้าที่ในการให้ข้อเสนอแนะ หรือเสนอความคิดเห็น เป็นหน้าที่ที่มีลักษณะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความรู้สึกนึกคิดของประชาชนผู้อ่านโดยตรง แม้ว่าตามหลักการแล้วหนังสือพิมพ์ควรจะแยกข่าว และความคิดเห็นออกจากกัน โดยเสนอความคิดเห็นในรูปของบทบรรณาธิการ รวมทั้งบทความต่างๆ และจดหมายจากผู้อ่านก็ตาม แต่ปัญหาของการเสนอข่าวและการเสนอความคิดเห็นของหนังสือพิมพ์ก็ยังคงเป็นที่ถกเถียงกัน และได้รับการวิพากษ์วิจารณ์กันอยู่เรื่อยๆ ทำนองว่า หนังสือพิมพ์เสนอความคิดเห็นของตนเข้าไปปะปนกับข่าวสาร ทำให้ข่าวสารถูกบิดเบือนไปจากความเป็นจริง อย่างไรก็ตามการเสนอข่าวโดยแยกข่าวออกจากความคิดเห็นโดยเด็ดขาดนั้นเป็นเรื่องยาก เพราะอาจจะมีความคิดเห็นที่แอบแฝง หรือปะปนมาในรูปของการเสนอข่าวด้วย ซึ่งเป็นเรื่องที่มีอิทธิพลต่อผู้อ่านเป็นอย่างมาก เพราะผู้อ่านมิได้เฉลียว

ใจเลยว่าเป็นความคิดเห็น อาจกล่าวได้ว่า เป็นเรื่องของศิลปะในการเสนอความคิดเห็น ซึ่งอาจจะรวมถึงเทคนิคในการเสนอภาพ และวิธีการอื่นเพื่อให้ดึงดูดความสนใจของผู้อ่านด้วย (นภดล ธีวเจริญ, 2524)

ส่วนลักษณะของหนังสือพิมพ์นั้นก็ก็เป็นสาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้หนังสือพิมพ์มีอิทธิพลอย่างมากในปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะหนังสือพิมพ์มีลักษณะในตัวของมันแอบแฝงไว้ซึ่งความพิเศษหลายประการ ได้แก่

- 1) หนังสือพิมพ์เป็นสิ่งพิมพ์ที่มีราคาถูก จัดได้ว่าเป็นสื่อมวลชนที่มีราคาถูกที่สุดในปัจจุบัน
- 2) หนังสือพิมพ์เป็นที่แพร่หลายทั่วไป หาซื้อได้ง่าย เนื่องจากมีต้นทุนในการผลิตต่ำ จึงทำให้สามารถผลิตได้เป็นจำนวนมาก
- 3) เมื่อซื้อหนังสือพิมพ์มาแล้วจะอ่านเมื่อใดก็ได้ตามแต่อารมณ์ของผู้อ่าน เรื่องที่ลงในหนังสือพิมพ์ก็มีหลายรส สามารถเลือกอ่านได้ตามใจชอบ ซึ่งต่างจากสื่อมวลชนประเภทอื่น เช่น วิทยุและโทรทัศน์ที่จะต้องรับฟังข่าวตามเวลา ตอนไหนไม่ชอบหรือไม่มีอารมณ์อยากฟังก็ต้องฟัง เพราะเลือกฟังไม่ได้ จึงทำให้เกิดความรู้สึกเหมือนกับถูกบังคับให้ฟัง
- 4) การเสนอเรื่องราว และภาพของหนังสือพิมพ์สามารถเก็บรักษาไว้เป็นหลักฐานได้ เมื่อประสงค์จะอ่าน หรือนำมาอ้างอิงเมื่อใดก็สามารถทำได้ ในขณะที่วิทยุหรือโทรทัศน์นั้นเมื่อได้ฟังหรือชมแล้วก็ผ่านไป ไม่อาจจะเก็บเสียงและภาพเอาไว้ได้ เว้นแต่จะตั้งใจบันทึกเก็บไว้
- 5) หนังสือพิมพ์ให้ข่าวสาร และรายละเอียดลึกซึ้งได้มากกว่ารายการข่าวทางวิทยุหรือโทรทัศน์ ทั้งยังเสนอข่าวได้หลายประการมากกว่าวิทยุหรือโทรทัศน์ เพราะสื่อมวลชนประเภทวิทยุโทรทัศน์นั้น จำเป็นต้องคัดเลือกหัวข้อข่าว และเนื้อหาสาระที่สำคัญๆ เนื่องจากมีเวลาของการเสนอข่าวอันจำกัด (จำภี กุลสมบุญ , 2521)
- 6) หนังสือพิมพ์เป็นสื่อมวลชนที่มีลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากสิ่งพิมพ์ประเภทอื่นๆ หนังสือพิมพ์ประกอบด้วยข่าวด้านต่างๆ ได้แก่ ข่าวการเมือง อาชญากรรม การศึกษา กีฬา บทวิจารณ์ บทความ จดหมายร้องเรียน เป็นต้น เรื่องราวต่างๆ จึงเป็นเรื่องใหม่ที่นำสนใจของผู้อ่าน การใช้ภาษา และการพาดหัวข่าวก็แตกต่างไปจากสิ่งพิมพ์ประเภทอื่น ภาษาที่ใช้ในการเสนอข่าว และเขียนบทความ บทวิจารณ์ เป็นภาษากระทัดรัด ชัดแจ้งให้คนอยากอ่าน เมื่ออ่านแล้วก็ได้ข่าวสารความรู้เพิ่มเติม ช่วยให้เข้าใจเหตุการณ์ และมีข้อมูลในการตัดสินใจในบางกรณี เพื่อดำเนิน

การปฏิบัติการในขั้นต่อไป นอกจากนี้ยังทำให้ผู้อ่านมองเหตุการณ์ต่างๆ ด้วยทัศนคติอันกว้างขวาง และพัฒนาความรู้สึกนึกคิดได้เป็นอย่างดี (บำรุงสุข สีหอำไพ , 2520)

2.4.4 บทบาทการเป็นนายทวาร

ศิริทิพย์ ชันสุวรรณ (2539) ได้ให้ความหมายคำว่า "นายทวาร" ว่าเป็นรากศัพท์ที่นำมาใช้อธิบายกระบวนการที่ข่าวสารจะต้องเดินทางผ่านช่องทาง หรือสื่อ ได้รับการกลั่นกรองก่อนจะปล่อยฝ่ายออกไปจากจุดตรวจ หรือประตูที่ถูกจัดวางไว้ตลอดช่องทางนั้น บุคคลหรือองค์กรที่ทำหน้าที่กลั่นกรองปล่อยผ่านข่าวสารออกไปได้เรียกว่า นายทวาร

นายทวาร เป็นส่วนหนึ่งในสถาบันสื่อมวลชนทุกแขนง ในส่วนของหนังสือพิมพ์จะมีนายทวารประจำด้านอยู่เป็นจำนวนมาก นับตั้งแต่นักข่าว ช่างภาพ ผู้เรียบเรียงข่าว หรือรีไรเตอร์ หัวหน้าข่าวแต่ละหน้า บรรณาธิการข่าวในประเทศ ผู้ช่วยบรรณาธิการทำหน้าที่บรรณาธิการที่เรียกว่า Sub-Editor หรือ Copy-Editor ไปจนถึงบรรณาธิการบริหาร และบรรณาธิการใหญ่ของหนังสือพิมพ์ที่เดียว บุคคลเหล่านี้จะใช้วิจารณญาณประเมินคุณค่า เนื้อหาของข่าวสารที่รวบรวมมาได้ คัดเลือกข่าวสารเหล่านั้นหลังไหลไปสู่สาธารณชน ในการประเมินคุณค่าข่าวสารเหล่านั้น นายทวาร มีอำนาจที่จะเพิ่มเติมข้อมูลที่ได้รับทราบมาจากแหล่งข่าวอื่นเป็นการเสริมอิทธิพลให้ข่าวสารที่จะส่งออกไปนั้น หรืออาจจะตัดหรือเปลี่ยนแปลงข้อมูลบางส่วน รวมทั้งอาจจะปฏิเสธที่จะ "เปิดประตู" ไม่ให้ข่าวสารนั้นออกไปสู่ผู้รับสารก็ได้

บทบาทของหนังสือพิมพ์ในฐานะเป็นนายทวาร นับได้ว่าเป็นบทบาทที่สำคัญมาก เนื่องจากการใช้อำนาจในการตัดสินใจมีผลกระทบอย่างยิ่งต่อการหลั่งไหลของข่าวสารสู่สาธารณชน โดยเฉพาะถ้าหนังสือพิมพ์นั้นถูกผู้มีอำนาจของรัฐซึ่งมีเจตนาจำกัดสิทธิการรับรู้ของสาธารณะชนควบคุมอยู่ด้วยแล้ว

2.4.5 แนวคิดเรื่องความเที่ยงธรรม และการสำรวจความเที่ยงธรรมในการนำเสนอข่าว

Black, Steel and Barney (1995) ได้ให้ความหมายความเที่ยงธรรมไว้ว่า หมายถึง การติดตามนำเสนอความจริงด้วยความเที่ยงตรง และความเมตตา และรายงานข่าวโดยปราศจากซึ่งความลำเอียง ผลประโยชน์ส่วนตัว และความอคติ

วิธีการสำรวจความเที่ยงธรรมในการนำเสนอข่าว

2.5.1. จากการเน้นและไม่เน้นเนื้อหาข่าวบางส่วน บางฝ่าย ทำให้ความหมายของเหตุการณ์ และการกระทำได้ถูกบิดเบือนไปหรือไม่

2.5.2. ข้อเท็จจริง และการอ้างอิงอยู่ในบริบทที่เหมาะสมหรือไม่

2.5.3 ได้ให้เนื้อหาที่ข่าวและตำแหน่งตามความสำคัญของข่าวนั้นอย่างเหมาะสมหรือไม่ และได้รายงานข่าวด้วยความสง่างาม และความเป็นมืออาชีพหรือไม่

2.5.4 ได้รายงานแค่ประเด็นที่น่าสงสัย หรือนำเสนอแต่สิ่งทีก่อให้เกิดสภาวะความขัดแย้ง

2.5.5 มีความเมตตา ความเห็นอกเห็นใจยามที่รายงานข่าวนั้นหรือไม่

จากแนวคิดข้างต้นจะเห็นว่า ในการทำหน้าที่ของหนังสือพิมพ์นั้น น่าที่จะให้ความเที่ยงธรรมต่อการนำเสนอข่าวกรณีเขื่อนปากมูลได้อย่างดี อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าในความเป็นจริง การทำหน้าที่ของสื่อมวลชนบางครั้งกลับมีผลทำให้ความเที่ยงธรรมนั้นลดน้อยลง โดยเฉพาะการสร้างความจริงทางการเมือง

2.4.6 รูปแบบข่าว

สิทธิพิภย์ ชันสุวรรณ (2539)ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

- 1) ข่าว และภาพข่าว (News) หมายถึง การรายงานข่าวตามข้อเท็จจริงอย่างถูกต้องครบถ้วน ตรงไปตรงมา ซึ่งรูปแบบนี้เป็นรูปแบบหลักของหนังสือพิมพ์ทุกฉบับที่ต้องนำเสนอ
- 2) บทความ (Articles) หมายถึงข้อเขียนต่างๆ ที่ใช้วิธีการเขียนเชิงอธิบายความ เช่น ปัญหาที่นั้นเกิดได้อย่างไร เพราะเหตุใดจึงเกิดขึ้น พร้อมกันนั้น หนังสือพิมพ์ก็จะหยิบยกภูมิหลังต่างๆ ของข่าวมาอธิบายเสริมให้ประชาชนเข้าใจถึงความเป็นมาของปัญหานั้นๆ ในการเขียนเชิงอธิบายความนี้ หนังสือพิมพ์จะชี้ให้ผู้อ่านเห็นด้วยว่า ปัญหาดังกล่าวจะมีผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของประชาชนในสังคมอย่างไรบ้างในอนาคต หนังสือพิมพ์จะนำวิธีการนี้ไปใช้เขียน บทความพิเศษ บทความวิเคราะห์ บทความวิจารณ์ และคอลัมน์ประจำต่างๆ
- 3) บทความบรรณาธิการ (Editorial) หมายถึง การแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ที่ปรากฏ ซึ่งเป็นการแสดงจุดยืนของหนังสือพิมพ์ฉบับนั้นๆ อย่างชัดเจนที่สุด นักเขียนบทความบรรณาธิการจะพยายามเฝ้ามอง และศึกษาความเคลื่อนไหวประเด็นต่างๆ ในสังคม
- 4) การ์ตูนล้อการเมือง (Cartoons) หมายถึง การใช้รูปภาพโน้มน้าวอารมณ์ความรู้สึกแทนตัวหนังสือ ซึ่งภาระหน้าที่ของนักเขียนการ์ตูนล้อการเมืองแตกต่างสิ้นเชิงกับนักเขียนการ์ตูนเรื่อง ที่วาดการ์ตูนเพียงเพื่อความเพลิดเพลินแก่ผู้อ่านอย่างเดียว การ์ตูนล้อการเมืองนี้บ่อยครั้งสามารถสร้างอิทธิพลได้ผลดีกว่า และรวดเร็วกว่าข่าวที่เป็นตัวหนังสือ เนื่องจากผู้อ่านจะถูกโน้มน้าวใจในทันทีที่ดูภาพการ์ตูนนั้น

2.5 การสื่อสารเพื่อการเปลี่ยนแปลง

การลดข้อขัดแย้งในกรณีเขื่อนปากมูลยังมียังมีทางออกที่สร้างสรรค์บนพื้นฐานการจัดการ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อมหลายวิธีที่สื่อมวลชนสามารถนำเสนอสู่ผู้รับข่าวสาร เอื้อจิต วิโรจน์ไตรรัตน์ (2543) ได้กล่าวถึงบทบาทของสื่อมวลชนไว้ดังนี้

2.5.1 สถานะการณ์ทางสังคมในปัจจุบัน สภาพ และปัญหาทางสังคมที่ความยุ่งยาก ซับซ้อนมากขึ้น การจัดการด้วยระบบ และกลไกของรัฐเท่านั้นไม่อาจทำให้สาเหตุ และสภาพของ ปัญหาหมดสิ้นไป อีกทั้งยังไม่สามารถสนองความต้องการของสังคมที่แตกต่าง และกระจายตัว ได้ อย่างทั่วถึง และเท่าเทียม

2.5.2 สถานะการณ์ดังกล่าว จำเป็นต้องสร้างความสำนึกร่วม ในการยกประเด็นปัญหา กิจกรรม ตลอดจนความต้องการของส่วนรวมเป็นศูนย์กลาง แล้วประสานความร่วมมือทั้งในระดับ ประชาชนกับประชาชน ประชาชนกับภาครัฐ เป็นการประสานความร่วมมือระหว่างระบบย่อย ต่างๆ ของสังคม เพื่อปรับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไปในทิศทางที่ลดความขัดแย้งความแตกต่าง ความไม่เข้าใจ การแย่งชิง ไปสู่การคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม การแบ่งปัน การช่วยเหลือ การดำรง ชีวิตร่วมกันด้วยความรัก ความเข้าใจ ความเอื้ออาทร เพื่อสังคมที่สุขสงบ สันติ ยอมรับสิทธิของ กัน และกัน

2.5.3 การเปลี่ยนแปลงในทางสร้างสรรค์ เพื่อให้เกิดสภาพสังคมที่พึงปรารถนา จำเป็น ต้องมีการพัฒนาจิตสำนึกความเป็นชุมชน (Sense of Community) การเรียนรู้วิถีชีวิตชุมชน (Civic learning) การแสดงเจตจำนงสาธารณะ (Public Deliberation) และการมีส่วนร่วมในกิจ การสาธารณะ (Public Engagement) สิ่งต่างๆ เหล่านี้จะเกิดขึ้นเมื่อสังคมมีระบบการสร้าง และ ถ่ายทอดความคิด อุดมการณ์ และมีการสื่อสารเพื่อการจัดระบบ และการจัดการให้ความคิด และ อุดมการณ์ร่วมของสังคมเกิดผลในทางการปฏิบัติ

2.5.4 สังคมใช้กระบวนการเรียนรู้ด้วยระบบ และวิธีการต่างๆ เพื่อให้สมาชิกของสังคม ร่วมกันรับรู้แนวคิด อุดมการณ์ บรรทัดฐาน และแบบแผนการปฏิบัติที่สมาชิกในสังคมร่วมกันกำหนด ขึ้น การเรียนรู้ หรือการศึกษาของสมาชิกสังคม เป็นไปเพื่อจุดมุ่งหมายสำคัญ คือ การปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาการเติบโตของบุคคล การศึกษา การเรียนรู้ ทำให้บุคคลมีการ

แสดงออกทางร่างกาย สภาพจิตใจ และสติปัญญา ที่ทำให้สามารถดำรงชีวิตร่วมกันในสังคม ซึ่งสภาพการณ์การดำรงชีวิตของบุคคลจะเป็นอย่างไร ก็ขึ้นอยู่กับสภาพของร่างกาย จิตใจ ปัญญา และการถูกหล่อหลอม หรือประสบการณ์ชีวิตของแต่ละบุคคล แต่ไม่ว่าการเรียนรู้จะเกิดในระดับใดของสังคม ในรูปแบบใดของการจัดการ กลไกที่สำคัญ และจำเป็น คือ การสื่อสาร

2.5.6 องค์ประกอบที่สำคัญ และเป็นแนวคิดพื้นฐานในการอธิบายกระบวนการสื่อสาร คือ การสื่อสารต้องประกอบด้วย ผู้ทำการสื่อสาร คือ ผู้ส่งสารและผู้รับสาร สารหรือเนื้อหาความหมายหรือวิธีการสื่อสารโดยมีความเข้าใจ ความต้องการ และประสบการณ์ร่วม พ้อง หรือตรงกัน ของผู้ทำการสื่อสาร เป็นปัจจัยสนับสนุน

อุดมการณ์ของการสื่อสารเพื่อการเปลี่ยนแปลง ที่ก่อให้เกิดสังคมที่สุขสงบ สันติ และเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย คือ

- 1) สมาชิกแต่ละคนของสังคม เป็นพลเมืองที่ได้รับข้อมูล ข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของตนอย่างกว้างขวาง ลึกซึ้ง ถูกต้อง เท่าเทียม ทั่วถึง (Informed Citizen)
- 2) สมาชิกแต่ละคนของสังคม เป็นพลเมืองที่มีช่องทางในการสื่อสาร มีความสามารถในการสื่อสาร วิเคราะห์สาร ตอบโต้สาร แสดงความคิดเห็น ความต้องการ ความสามารถ ผ่านสื่อได้อย่างเหมาะสม และมีประสิทธิภาพ
- 3) สังคมโดยกลไกทั้งของภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน สามารถนึกกำลังทรัพยากร และการจัดระบบการจัดการที่ก่อให้เกิดระบบการสื่อสาร ซึ่งมีความเป็นประชาธิปไตย เป็นสื่อกลางของการประสานประโยชน์ที่อยู่บนพื้นฐานของความถูกต้อง ความยุติธรรม สุจริต และศีลธรรม จรรยา ที่สวยงาม เหมาะสม เป็นการจัดระบบที่ทำให้ประชาชนทุกกลุ่มทุกพื้นที่ได้ใช้และได้รับสาระ เรื่องราว จากสื่อที่พัฒนาปัญญา ความคิด การมีส่วนร่วม การก่อให้เกิดความพึงพอใจ ที่เกิดประโยชน์สุขทั้งต่อบุคคล และสังคมโดยรวม

2.5.6 นักคิดคนสำคัญ เดนิส แมคควอล (Mcquail) ระบุหน้าที่ทางสังคม 5 ประการ ของสถาบันสื่อมวลชน คือ

- 1) การให้ข้อมูลข่าวสาร ของสถานการณ์สังคม เพื่อให้บุคคลรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง สามารถปรับตัวได้ในสถานการณ์ที่แปรเปลี่ยน
- 2) การประสานส่วนต่างๆ ของสังคม โดยสื่อมวลชนมีบทบาทสำคัญ ในการเสริมสร้าง

กระบวนการเรียนรู้ สนับสนุนสถาบันหลัก และบรรทัดฐานของสังคม ประสานเชื่อมโยงกลุ่มคน และกิจกรรมต่างๆ สร้างฉันทามติในสังคม กำหนดวาระทางสังคม

3) การสร้างความต่อเนื่องทางสังคม โดยสื่อมวลชนถ่ายทอดวัฒนธรรมกระแสหลักของสังคม ขณะเดียวกัน ก็ยอมรับวัฒนธรรมย่อย และวัฒนธรรมทางเลือก ตลอดจนนวัตกรรมใหม่ และสื่อมวลชนยังเสริมสร้างทำนุบำรุง ค่านิยมพื้นฐานของสังคมด้วย

4) ให้ความเพลิดเพลินแก่สมาชิกของสังคม

5) รณรงค์ทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ

2.5.7 หน้าที่ทางสังคมของสถาบันสื่อมวลชนที่นำมาสรุปไว้ข้างต้นเป็นการมองสื่อมวลชนตามแนวคิดทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ ในขณะที่แนวคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองวิพากษ์ มองว่า ภายใต้อาณาจักรของอำนาจในสังคม สื่อมวลชนค่อนข้างมีความสัมพันธ์กับอำนาจทางการเมือง และเศรษฐกิจ เพราะส่วนใหญ่แล้วสื่อมวลชนมักดำเนินการโดยคำนึงถึงผลประโยชน์ที่เชื่อมโยงกับระบบอำนาจดังกล่าว เกิดการดำเนินงานด้านเนื้อหาที่คำนึงถึง คุณสมบัติความพร้อมเชิงผู้บริโภคของผู้รับสื่อ ทำให้เนื้อหาที่ผู้อุปถัมภ์ทางธุรกิจไม่มั่นใจในการลงทุน เนื้อหาที่เป็นความต้องการของผู้รับสื่อที่ไม่มีอำนาจซื้อ ถูกละเลยจากอุตสาหกรรมสื่อมวลชน ที่คำนึงถึงต้นทุนต่ำกำไรสูง ด้วยการสร้างกระแสหลักของแบบการรับเนื้อหาสื่อแนวเดียวกัน โน้มนำให้ผู้รับสื่อพร้อมยอมรับ ร่วมมือ และมีพฤติกรรมตามความต้องการของกลุ่มอำนาจทางการเมือง ทางเศรษฐกิจ สื่อมวลชนกลายเป็นทุนทางธุรกิจมากกว่าทุนทางสังคม สัดส่วนของสื่อเพื่อธุรกิจมีมากกว่าสื่อเพื่อสาธารณะ โดยอ้างนโยบายเศรษฐกิจเสรี ทั้งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ของคนส่วนน้อย

2.5.8 สถานการณ์ของสังคมไทยในปัจจุบัน หากคำนึงถึงเฉพาะองค์ประกอบพื้นฐานของกระบวนการสื่อสาร กล่าวได้ว่า ในกระบวนการหล่อหลอมสมาชิกสังคม หรือการให้การศึกษา การเรียนรู้ของบุคคล ไม่สามารถประกันได้ว่า สมาชิกทุกคนของสังคมเป็นพลเมืองที่ได้รับการพัฒนา ความคิด ปัญญาอย่างเพียงพอต่อการดำเนินชีวิตในสังคมบริโภคได้อย่างมีคุณภาพ เป็นพลเมืองที่สามารถสื่อสาร ความคิด ความต้องการได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นผู้รับสื่อที่สามารถวิเคราะห์ แยกแยะ และกลั่นกรองสิ่งที่ได้รับจากสื่อไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสม เป็นผู้รับสื่อที่มีบทบาทในการวิพากษ์ และแสดงความคิดเห็นต่อสื่อ และสื่อมวลชน เป็นผู้มีความตระหนักว่า คลื่นที่ใช้ในสื่อวิทยุ และโทรทัศน์เป็นสมบัติสาธารณะ อีกทั้งไม่สามารถกล่าวได้ว่าสมาชิกของสังคมจะได้รับข้อมูลข่าวสาร ทั้งจากสื่อมวลชน และสื่อหรือวิธีการอื่นอย่างต่อเนื่อง

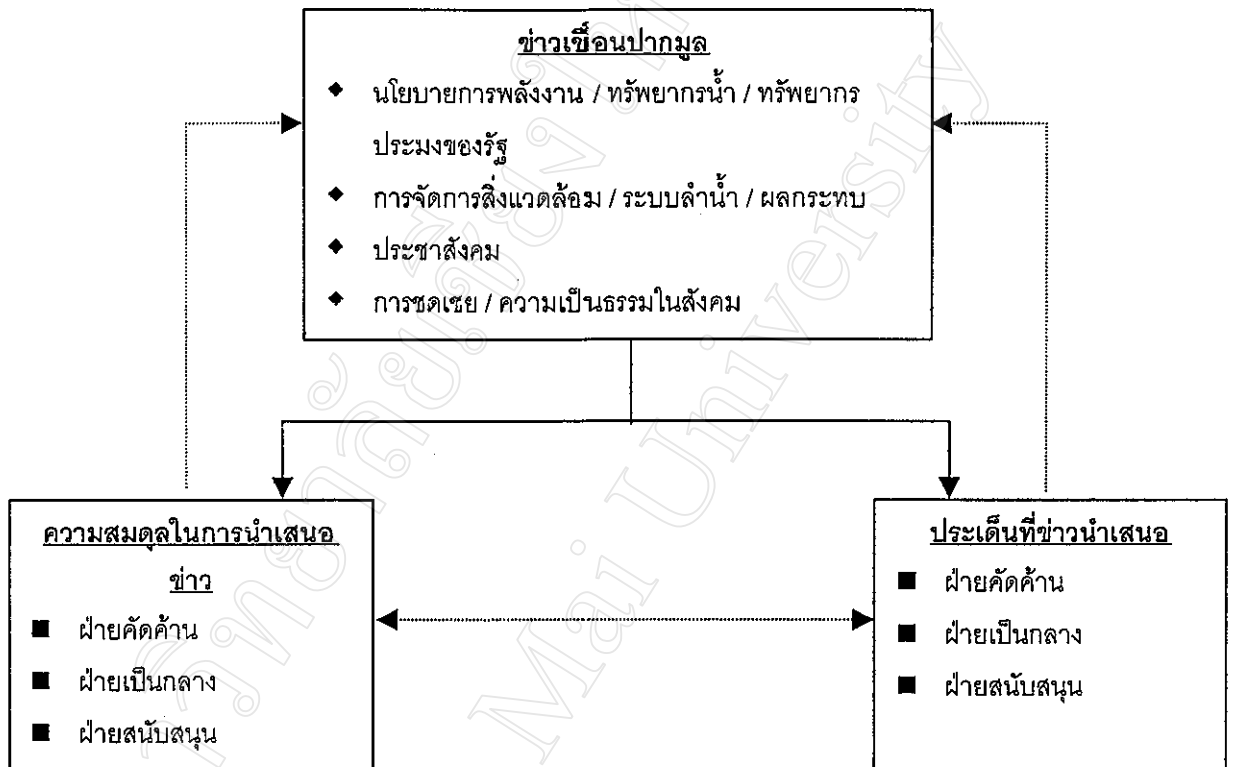
เนื่องเหมาะสมกับความคิด ความต้องการ สภาพการณ์ ปัญหา ความสนใจ ในขณะที่ระบบการจัดการด้านช่องทางการสื่อสารมวลชน สร้างกระแสหลักของความคิด พฤติกรรม หลอมละลายลักษณะของชุมชนที่หลากหลาย ให้เป็นสังคมผู้บริโภคสื่อที่ห่างไกลจากชุมชนตนเอง รู้จัก และยอมรับสิ่งที่สื่อมวลชนกระแสหลักนำเสนอ สร้างความรู้และประสบการณ์ทางสังคมผ่านสื่อมวลชนท้องถิ่นถูกแย่งชิงความสนใจ และการยอมรับจากผู้รับสื่อในท้องถิ่นอุตสาหกรรมสื่อมวลชนกระแสหลักยังละเลยเนื้อหาของท้องถิ่น และชุมชน โดยเฉพาะสิ่งที่เป็นวิถี และวัฒนธรรมเชิงเนื้อหาที่มีคุณค่า มีความหมาย แต่จะนำเสนอเมื่อเนื้อหา หรือเรื่องราวนั้นสร้างความเชื่อมั่นได้ว่าเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม หรือสินค้าที่มีคุณค่าในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

2.5.9 สภาวะการณ์ทางสังคมไทยในปัจจุบัน ในขณะที่การเมืองระบบตัวแทนมุ่งแย่งชิงอำนาจทั้งทางการเมือง และธุรกิจ โดยอ้างความเป็นตัวแทนประชาชน และพยายามชี้ว่าเป็นการกระทำเพื่อประชาชน ในขณะที่นโยบายชาติ และกฎหมายสูงสุดของประเทศให้ความสำคัญกับการพัฒนาศักยภาพของพลเมือง การให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น การให้ระบบวิทย์ และโทรทัศน์มีความเป็นประชาธิปไตยที่สามารถสนองต่อความต้องการ ความสนใจของประชาชนทุกกลุ่มและพื้นที่ สถานการณ์ดังกล่าวน่าจะเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการรวมตัวกันของประชาชนเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมไปในทิศทางที่ลดความขัดแย้ง ลดความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน และพวกพ้อง สร้างพันธมิตรของประชาคมต่างๆ เพื่อร่วมกันจัดการปัญหา ดำเนินการกับวาระ และวิธีการสื่อสารต่างๆ เพื่อให้เกิดจิตสำนึกร่วมกัน (Civic Consciousness) เป็นจิตสำนึกสาธารณะที่ประชาชนร่วมเรียนรู้ชุมชน สร้างความรัก และความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน ประสานเครือข่ายเพื่อร่วมกันคิด ตัดสินใจ และดำเนินกิจกรรมเพื่อชุมชนด้วยความสมานฉันท์ ความรัก และความเชื่ออาทรต่อกัน

2.5.10 พลังประชาชน พลังชุมชน ประสิทธิภาพของการดำเนินการของประชาคม เกิดจากศักยภาพของบุคคล ความรัก และความเข้าใจในชุมชนเพื่อนร่วมชุมชน ในขณะที่สมาชิกแต่ละคนของชุมชนมีความแตกต่างทางทุนความคิด และศักยภาพของการเป็นผู้รับ และผู้ส่งสาร มีความแตกต่างในความรู้ ความเข้าใจในชุมชน มีความแตกต่างในวิธีการ และความสามารถในการแก้ไขปัญหา และการจัดการกับวาระ หรือความต้องการของชุมชน แต่ด้วยความมุ่งมั่นในการจัดการชุมชนร่วมกัน ประชาคมต่างๆ สามารถสร้างความรู้ และความเข้าใจในชุมชนร่วมกัน รวมทั้งการแสดงถึงศักยภาพ และความเป็นตัวตนหรืออัตลักษณ์ของชุมชน ด้วยระบบและวิธีการสื่อสาร ข้อ

มูล ความคิดเห็น ด้วยช่องทางสื่อสาร ทั้งสื่อมวลชน สื่อบุคคล และวิธีการสื่อสารอื่นที่เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ และสภาพการณ์ของชุมชน ขณะเดียวกัน ชุมชนต้องให้ความสำคัญ กับการดำเนินการพัฒนาความสามารถในการเป็นผู้รู้ผู้เข้าใจในเนื้อหาสื่อ เลือกรับสื่อเป็นวิเคราะหืเนื้อหาสื่อได้ สามารถสื่อสารความคิดเห็น และความต้องการผ่านสื่อต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม คือ เป็นผู้อ่านสื่อออก และสามารถสื่อสารผ่านสื่อได้ อันจะทำให้สมาชิกชุมชนมีศักยภาพในการรับ และการใช้สื่อเพื่อพัฒนาตนเอง และชุมชน

สิ่งสำคัญที่พลังภาคประชาชนต้องผนึกกำลังร่วมดำเนินการสำหรับการสื่อสารเพื่อการเปลี่ยนแปลง คือการสร้างพื้นที่สาธารณะ ในช่องทางสื่อสาร ในเนื้อหาสาร เพื่อให้มีพื้นที่ เพื่อให้มีเวลาการออกอากาศ ที่สื่อสาร เนื้อหา เรื่องราว ปัญหา ความเป็นอยู่ วิถีชีวิต วัฒนธรรมของความเป็นพลเมืองในพื้นที่ และภูมิภาคต่างๆ สร้างแนวคิดของการ การใช้สื่อ เพื่อทุนทางสังคม เพื่อพัฒนาความเข้มแข็งของภาคประชาชน เพื่อแบ่งปันพื้นที่และเวลาของสื่อมวลชนให้เกิดสมดุลของการเป็นผู้ส่งสาร ระหว่างภาครัฐ ภาคธุรกิจ และภาคประชาชน เพื่อสนองความต้องการ และความพึงพอใจของประชาชนผู้รับสารทุกกลุ่ม และพื้นที่ในการได้รับข้อมูล เนื้อหาสารจากสื่อ หรือแหล่งข้อมูลที่เป็นช่องทางสื่อสารสาธารณะของชุมชน ทำให้เกิดกระบวนการสื่อสารทุกระดับ และทุกรูปแบบที่สร้างความรู้ ความเข้าใจ ความร่วมมือ ความเป็นพวกเดียวกัน และการยอมรับสิทธิซึ่งกันและกันของชุมชน ต่างๆ ที่ประสานเชื่อมโยงเป็นการยอมรับ รับรู้ เข้าใจ และการประสานประโยชน์ในระดับประเทศ เมื่อพลังทางสังคมของภาคประชาชนเข้มแข็ง ก็อาจหวังได้ต่อไปว่า จะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิด และพฤติกรรมของผู้มีส่วนร่วมทางการเมือง ระบบตัวแทน ผู้ประกอบธุรกิจในระบบเศรษฐกิจเสรี เกิดสังคมประเทศที่ประสานประโยชน์ ลดความขัดแย้ง ผสมผสานความแตกต่าง ความหลากหลาย ได้เป็นอย่างดี

แผนภูมิที่ 2.2 กรอบแนวคิดในการศึกษา